

Marian Gabrowski

Gmina Polkowice w opisie Friedricha Alberta Zimmermanna

Polkwiz, oder wie sie in alten Urkunden vor kommt, Volkewiz, Bolcowicz, Volkwiz, Polkwize, Pulkwiz, Im Lateinischen aber Polcovitium, ist eine Königliche Immmediatstadt, liegt 3 Meilen von der Fürstenthums Hauptstadt Grossglogau, 2 Meilen von Lüben, 5 Meilen von Liegniz, 12 Meilen von Breslau, und soll sowohl ihre Erbauung als Benennung Herzog Boleslaus dem Langen zu danken haben; wenigstens existirte dieser Ort schon zu Ende des zwölften Jahrhunderts. 1342 verpfändete Herzog Johann von Steinau das Oppidum Volkewiz, wie es genannt wird, an den König Karl in Böhmen für 400 Mark Groschen.¹⁾ Im 16. Jahrhundert besas diesen Ort der Ritter Hanns von Schönaich, und nach ihm sein Sohn Fabian Freiherr von Schönaich, wahrscheinlich ebenfalls Pfandweise; auf was Art derselbe aber an diese Be-

GMINA POLKOWICE
W OPISIE
FRIEDRICH A ALBERTA ZIMMERMANN A

MARIAN GABROWSKI

GMINA POLKOWICE
W OPISIE
FRIEDRICHA ALBERTA ZIMMERMANNA

NAKŁADEM WŁASNYM AUTORA
POLKOWICE 2024

Staraniem Towarzystwa Ziemi Polkowickiej publikacja ta wydana została jako 24 zeszyt Biblioteki Towarzystwa Ziemi Polkowickiej.

Copyright © by Marian Gabrowski, Polkowice 2024

Okładka:

Strona I

Fragment 241 strony z książki Friedricha Alberta Zimmermanna
Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Zehender Band
bey Johann Ernst Tramp, Brieg 1791

Strona IV

Rysunki ukazujące polkowicki parafialny kościół katolicki (u góry)
oraz ratusz i kościół ewangelicki (na dole), pochodzące ze 116 stronicy rękopisu
Friedricha Bernharda Werner'a *Topographia Seu Compendium Silesiae, Pars V*
Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego
Oddział Rękopisów, sygn. IV F 113 b wol. 3

Tekst, tłumaczenia, opracowanie graficzne, projekt okładki, skład:

Marian Gabrowski

Wydawca:

Marian Gabrowski
marian.gabrowski@gmail.com

ISBN 978-83-968499-8-4

Spis treści

Wstęp.....	7
Słownik wybranych pojęć.....	9
1. Opis miasta Polkowice.....	13
2. Opis miejscowości z terenu współczesnej gminy Polkowice....	27
2.1. Arnsdorf (Kaźmierzów).....	27
2.2. Dammer (Dąbrowa).....	28
2.3. Barschau (Barszów).....	29
2.4. Eisenmost (Żelazny Most).....	30
2.5. Ernst-Vorwerk (Komorniki Górne).....	31
2.6. Fridrichswalde (Biedrzychowa).....	32
2.7. Gühlichen (Gilów).....	33
2.8. Gusitz (Guzice).....	34
2.9. Heintzendorf (Jędrzychów).....	35
2.10. Herbersdorf (Sobin).....	36
2.11. Krickmühle.....	37
2.12. Kummernick (Komorniki).....	38
2.13. Musternick (Moskorzyn).....	40
2.14. Neudorf (Nowa Wieś Lubińska).....	41
2.15. Neuguth (Nowy Dwór).....	42
2.16. Nieder Polckwitz (Polkowice Dolne).....	43
2.17. Petersdorf (Pieszkowice).....	44
2.18. Suckau (Żuków).....	45
2.19. Tarnau (Tarnówek).....	46
2.20. Trebitsch (Trzebcz).....	47
2.21. Zauche (Sucha Górzna).....	48
3. Źródła wykorzystywane przez Zimmermanna.....	49
3.1. Johann Peter von Ludewig.....	51
3.2. Siegismund Justus Ehrhardt.....	52
a) Caspar Schneider.....	57
b) Grosses vollständiges Universal-Lexicon.....	58
c) Martin Zeiller.....	59
d) Nicolai Henelii.....	61
e) Ernst Gottlieb Preybisch.....	63
f) Johann David Köhler.....	65
4. Autorzy przywołujący opis Zimmermanna.....	66
4.1. Guido Leitgeb.....	67
a) Grzegorz Kardys.....	68
4.2. Roman Tomczak.....	70
5. Wygląd Polkowic w XVIII wieku.....	75
Bibliografia.....	78

B e n t r å g e
zur
Beschreibung
von
S c h l e s i e n.

Behender Band.

B r i e g,
bey Johann Ernst Tramp 1791.

1. Karta tytułowa dziesiątego tomu opisu Śląska autorstwa Friedricha Alberta Zimmermanna.
Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 1.

Wstęp

Friedrich Albert Zimmermann to pruski urzędnik i geograf, który urodził się w 1745 roku w Lubinie, mieście sąsiadującym z Polkowicami; dożywszy wieku 70 lat zmarł w 1815 roku we Wrocławiu. Najbardziej znanym dziełem tego autora jest trzynastotomowa praca *Beyträge zur Beschreibung Schlesiens* (pol. *Przyczynki do opisu Śląska*), która należy do najcenniejszych historycznych opisów geograficzno-statystycznych tego regionu.

W dziesiątym tomie tego opracowania znajdziemy między innymi opis miasta Polkowice oraz wielu miejscowości, które znajdują się na terenie dzisiejszej gminy Polkowice (poza nieistniejącą współcześnie wioską Barszów, wzmiankowaną w tomie ósmym).

Zawarty tu opis Polkowic nie doczekał się jeszcze całościowego polskiego tłumaczenia, jedynie Roman Tomczak kilkanaście lat temu zaważył w jednym ze swoich artykułów przekład wybranych fragmentów.

W swoim opracowaniu, poza tłumaczeniem opisu miejscowości wchodzących dziś w skład gminy Polkowice, podejmuję też próbę dotarcia do źródeł, z których korzystał Friedrich Albert Zimmermann, a także wskazuję kilka współczesnych opracowań, przywołujących pracę tego autora.

Słownik wybranych pojęć

W trakcie przekładu tak archaicznego tekstu natrafiłem na wiele specyficznych pojęć, które dziś już wyszły z użycia. Niektóre z nich nie mają ścisłego odpowiednika w języku polskim, dla tego poniżej przedstawiam krótki słownik, w którym przedstawiam znaczenie wybranych terminów.

Angerhäusler – chałupnik, którego dom wybudowany został na placu, który pierwotnie stanowił własność całej wsi i służył wspólnym celom. Był to plac zlokalizowany w centrum osady, określany mianem *Anger* – w języku polskim *nawsie*.

Bauer – rolnik prowadzący duże gospodarstwo; w języku polskim właściwym słowem dla określenia takiego gospodarza byłby *kmieć*.

Dienstbauer – *Bauer*, który zobowiązany jest do bliżej nieokreślonych służebności, w swoim tłumaczeniu używam określenia *gospodarz służebny*.

Diensthäusler – chałupnik zobowiązany do bliżej nieokreślonych służebności, czyli *chałupnik służebny*.

Dreschgärtner – *zagrodnik młóckowy*. To rolnik zobowiązany do świadczenia określonych służebności na rzecz pana, w tym w szczególności młócenia (niem. *Dreschen*).

Feuerstelle – to po polsku *podymie*¹. Słownik języka polskiego termin ten tłumaczy jako: *łączna liczba domów mieszkalnych we wsi*. Słowo *podymie* jest tak archaiczne, że postanowiłem je zastąpić określeniem *ognisko domowe*. Nie jest do dokładny odpowiednik, ale przynajmniej bardziej zrozumiałym dla współczesnego czytelnika.

1 K. C. Mrongowiusz, *Dokładny niemiecko-polski słownik*, Königsberg 1854, [12] s. 297.

Freihäusler – wolny chałupnik, czyli właściciel gospodarstwa chałupniczego, który jest wolny od pańszczyzny i danin².

Freileute – inaczej *Freigärtner*, czyli wolny zagrodnik.

Gärtner – wyraz ten chciałoby się przetłumaczyć jako ogrodnik³. Jednakże w tamtych czasach w odniesieniu do rolnika wyraz ten oznaczał zagrodnika. Zaś według słownika języka polskiego zagrodnik to *chłop użytkujący jedynie zagrodę i niewielką działkę roli*.

Haus – to po niemiecku *dom* lub *domostwo*⁴. W tym opracowaniu najczęściej występuje zwrot *andere Häuser*, co tłumaczę jako *inne domostwa*. Niewątpliwie autor miał tu na myśli jakieś zabudowania mieszkalne.

Häusler – komornik albo chałupnik⁵. Słownik języka polskiego terminy te objaśnia następująco: komornik to chłop bezrolny mieszkający w cudzej chacie, zaś chałupnik to chłop bezrolny posiadający tylko chałupę z obejściem i ogrodem, zobowiązany do obrabiania pańszczyzny na rzecz dworu. W swoim opracowaniu przyjąłem, że Häusler to chałupnik.

Kretscham – karczma. Słownik języka polskiego stwierdza, że na dawnej wsi był to budynek spełniający rolę gospody, zajazdu.

Mühle – młyn. W opisie miejscowości z terenu dzisiejszej gminy Polkowice występują młyny o napędzie wodnym (niem. Wassermühle) i wiatrowym (niem. Windmühle), przy czym nie wszystkie one przeznaczone były do przemiana zboża, gdyż wspomina się też młyn papierniczy (niem. Pappiermühle) oraz młyny prochowe (niem. Pulvermühle).

Pappiermühle – młyn papierniczy, czyli młyn służący do wytwarzania masy papierniczej, wykorzystywanej do produkcji papieru.

Pulvermühle – młyn prochowy, czyli młyn służący do mielenia komponentów prochu strzelniczego.

Vorwerk – folwark⁶, czyli duże gospodarstwo rolne wraz z zabudowaniami.

2 L. Molenda, *Dawne zawody i statusy...*, Mnichowo-Gdańsk 2016, [11] s. 62.

3 K. C. Mrongowiusz, dz. cyt., s. 322.

4 Tamże, 377.

5 Tamże, 378.

6 Tamże, 884.

Walken – folusz, czyli budynek, w którym mieści się maszyna do obróbki (folowania) sukna.

Wassermühle – młyn wodny, a więc budynek z urządzeniami do mielenia i przerabiania zboża na mąkę, którego urządzenia napędzane są kołem wodnym.

Windmühle – młyn wiatrowy, czyli wiatrak.

Wohnhaus – dom mieszkalny⁷. Jednak w tym opracowaniu najczęściej wyraz ten występuje w związkach *herrschaftlich Wohnhaus*, a więc jest to pański dom mieszkalny. Dlatego też zwrot ten tłumaczą jako dwór, który to wyraz słownika języka polskiego objasnia jako *obszerny dom mieszkalny, charakterystyczny dla dawnych posiadłości ziemskich*.

7 Tamże, 927.

Von Polkowiz.

Polkowiz, oder wie sie in alten Urkunden vor kommt, Volkewiz, Bolcowicz, Volkwiz, Polkwize, Pulkwiz, im Lateinischen aber Polcovitium, ist eine königliche Immediatstadt, liege 3 Meilen von der Fürstenthums Hauptstadt Großglogau, 2 Meilen von Lüben, 5 Meilen von Liegniz, 12 Meilen von Breslau, und soll sowohl ihre Erbauung als Bezeichnung Herzog Boleslaus dem Langen zu danken haben; wenigstens existirte dieser Ort schon zu Ende des zwölften Jahrhunderts. 1342 verpfändete Herzog Johann von Steinau das Oppidum Belkewiz, wie es genannt wird, an den König Karl in Böhmen für 400 Mark Groschen¹⁾. Im 16. Jahrhundert besas diesen Ort der Ritter Hanns von Schönaich, und nach ihm sein Sohn Fabian Freiherr von Schönaich, wahrscheinlich ebenfalls Pfandweise; auf was Art derselbe aber an diese Besitzer gekommen, oder wieder eingelöst werden, finde ich nirgends angemerkt. In den Jahren 1547 den 16. März und 1564 den 26. Julii brannte die Stadt völlig, 1572 am Ostermontag (den 7. April) aber bis auf eine Gasse ab. Im dreißigjährigen Kriege wurde sie von Freunden und Feinden hart mitgenommen, und im siebenjährigen Kriege bisweilen von Russen und Österreichern besucht, die freilich auch nichts mitbrachten, wohl aber von den Einwohnern Kontribution und Lieferungen verlangten.

Sonst

1) Johann Pet. von Lubetzig Manuscr. und daraus Ehrhards Kirchengeschichte S. 207.

Beschr.v.Schl, X.B. 4. Sc. Ω

2. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 241.

1. Opis miasta Polkowice

„O *Polckwitz*. *Polckwiz*, lub też jak zapisywano w starych dokumentach *Bolkewiz*, *Bolcowicz*, *Bolkwiz*, *Polkwize*, *Pulkwiz*, a po łacińsku *Polcovitium*, to miasto podległe bezpośrednio królowi, leżące 3 mile⁸ od stolicy księstwa Głogowa, 2 mile od Lubina, 5 mil od Legnicy, 12 mil od Wrocławia, które podobno zarówno swoje powstanie jak i nazwę zawdzięcza księciu Bolesławowi Wysokiemu; sama miejscowości istniała już przynajmniej pod koniec XII wieku. W 1342 roku książę Jan ścinawski zastawił *Oppidum Bolkewiz*, jak je podówczas nazywano, królowi czeskiemu Karolowi za 400 marek groszy⁹. W XVI wieku miejscowości tę posiadał rycerz Hanns von Schönaich, a po nim jego syn Fabian, baron von Schönaich, prawdopodobnie również w drodze zastawu; ale jak trafiło do tych właścicieli oraz czy zostało wykupione, nigdzie nie znajduję wzmianki. 16 marca 1547 roku oraz 26 lipca 1564 roku miasto spłonęło doszczętnie, natomiast w Poniedziałek Wielkanocny 1572 roku (7 kwietnia) za wyjątkiem jednej ulicy. W czasie wojny trzydziestoletniej zostało mocno spustoszone przez wojska sojuszników i wroga, a w czasie wojny siedmioletniej pojawiiali się tu niekiedy Rosjanie i Austriacy, którzy zapewne niczego ze sobą nie przywozili, lecz żądali od mieszkańców kontrybucji i dostaw”¹⁰.

8 Mila pruska – miara odległości, równa 7532,48 metrom. Źródło: Wikipedia.

9 W tym miejscu znajduje się przypis dolny: *Johann Pet. von Ludewig Manusc. und daraus Ehrhards Kirchengeschichte S. 207.*

10 F. A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*. Zehender Band, [18] s. 241; w oryginale: Von *Polckwitz*. *Polckwiz*, oder wie sie in alten Urkunden vorkommt, *Bolkewiz*, *Bolcowicz*, *Bolkwiz*, *Polkwize*, *Pulkwiz*, im lateinischen aber *Polcovitium*, ist eine königliche Immediatstadt, liegt 3 Meilen von der Fürstenthums Hauptstadt *Großglogau*, 2 Meilen von *Lüben*, 5 Meilen von *Liegniz*, 12 Meilen von *Breslau*, und soll sowohl ihre Erbauung als Benennung Herzog Boleslaus dem Langen zu danken haben; wenigstens existierte dieser Ort schon zu Ende des zwölften Jahrhunderts. 1342 verpfändete Herzog Johann von Steinau das *Oppidum Bolkewiz*, wie es genannt wird, an den König Karl in Böhmen für 400 Mark Groschen 1) Im 16. Jahrhundert besaß diesen Ort der Ritter Hanns von Schönaich, und nach ihm sein Sohn Fabian Freiherr von Schönaich, wahrscheinlich ebenfalls Pfandweise; auf was Art derselbe aber an diese Besitzer gekommen, oder wieder eingelöst worden, finde ich nirgends angemerkt. In den Jahren 1547 den 16. März und 1564 den 26. Juli brannte die Stadt völlig, 1572 am Ostermontag (den 7. April) aber bis auf eine Gasse ab. Im dreißig jährigen Kriege wurde sie von Freunden und Feinden hart mitgenommen, und im siebenjährigen Kriege bisweilen von Russen und Österreichern besucht, die freilich auch nichts mitbrachten, wohl aber von den Einwohnern Kontribution und Lieferungen verlangten.

Sonst ist diese Stadt nur klein, ringsherum mit Wald umgeben, zwar meist, aber schlecht, gepflastert, hat 3 Thore, und gröstentheils eine Stadtmauer, an den Stellen hingegen, wo solche eingegangen, sind Palisaden gesetzt.

Die hier befindlichen öffentlichen Gebäude sind:

a) Die katholische Pfarrkirche zu St. Michael genannt. Sie ist alt, zwar massiv, aber weder groß, noch sonderlich gebauet. Die innere Decke besteht aus Tafelwerk von Holz; in jeder Tafel sieht man einen Heiligen oder eine Heiligin gemalt mit dessen Namen, und Beischrift des Characters derjenigen Wohlthäter, die solche versetzen lassen; und es ist sehr auffallend, wenn man z. B. liest St. Barbara Postmeisterin, St. Catharina Burgermeisterin, u. s. w. auf dem Obern Altarblate hingegen ist der Kirchen Schutzpatron, Erzengel Michael zu sehn mit der Unterschrift: St. Michael Parochus Polckwicensis.

In der Mitte des 16. Jahrhunderts unter den Besitzern von Polkowiz, Herrn von Schdnaiich, kam die Kirche an die hiesigen Evangelischen, die solche bis 1628 behielten, wo sie ihnen durch die Lichtensteinschen Dragoner entzogen wurde. Während den dreißigjährigen Kriegesunruhen gelangten die Lutheraner zwar wieder in den Besitz derselben, allein den 6 Februar 1654 mussten sie solche auss neue räumen, und es sind seit daher die Katholiken in der Possession geblieben.

Ein Stadtpfarrer und ein ihm zugeordneter Kapellan besorgen die geistlichen Geschäfte.

Das

3. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 242.

„Poza tym miasto jest małe, naokoło otoczone lasem, w znacznej mierze, ale kiepsko, wybrukowane, posiada 3 bramy i większość murów miejskich, natomiast w miejscowościach, gdzie ten przestał istnieć, ustawiono palisady.

Znajdujące się tu budynki użyteczności publicznej to:

a) Katolicki kościół parafialny pod wezwaniem św. Michała. Jest on stary i choć murowany, to jednak niespecjalnie duży lub szczególnie zbudowany. Wewnętrzny sufit składa się z drewnianych paneli; na każdym panelu ujrzymy namalowanego jednego świętego lub świętą wraz z opisem imienia i charakterystyką tego dobrodzieja, który zlecił jego wykonanie; i jest to bardzo uderzające, gdy czyta się: ku czci św. Barbary – pocztmistrzowa, św. Katarzyny – burmistrzowa itd. Natomiast na ołtarzu głównym ujrzymy patrona kościoła, Archanioła Michała, z podpisem: *St. Michael Parochus Polckwicensis*.

W połowie XVI wieku, gdy Polkowice były własnością panów von Schönaich, kościół trafił do tutejszych ewangelików, którzy tenże posiadali do 1628 roku, kiedy to został im odebrany przez dragonów Lichtensteina. Wprawdzie podczas zawieruchy wojny trzydziestoletniej luteranie znów weszli w jego posiadanie, ale 6 lutego 1654 roku musieli tenże ponownie opuścić i od tego czasu pozostawał w posiadaniu katolików.

O sprawy duchowne troszczy się proboszcz miejski wraz z przydzielonym mu kapelanem”¹¹.

11 Tamże, s. 242; w oryginalu: *Sonst ist diese Stadt nur klein, ringsherum mit Wald umgeben, zwar meist, aber schlecht, gepflastert, hat 3 Thore, und gröstentheils eine Stadtmauer, an den Stellen hingegen, wo solche eingegangen, sind Palisaden gesetzt. Die hier befindlichen öffentlichen Gebäude sind: a) Die katholische Pfarrkirche zu St. Michael genannt. Sie ist alt, zwar maßiv, aber weder groß, noch sonderlich gebauet. Die innere Decke bestehet aus Tafelwerk von Holz; in jeder Taffel siehet man einen Heiligen oder eine Heiligin gemalt mit dessen Namen, und Beischrift des Characters derjenigen Wohlthäter, die solche verfertigen lassen; und es ist sehr auffallend, wenn man z. E. liest St. Barbara Postmeisterin, St. Catharina Burgermeisterin, u. s.w. auf dem Obern Altarblate hingegen ist der Kirchen Schuzpatron, Erzengel Michael zu sehn mit der Unterschrift: St. Michael Parochus Polckwicensis. In der Mitte des 16. Jahrhunderts unter den Besitzern von Polkwiz, Herrn von Schönaich, kam die Kirche an die hiesigen Evangelischen, die solche bis 1628 behielten, wo sie ihnen durch die Lichtensteinschen Dragoner entzogen wurde. Während den dreißigjährigen Kriegesunruhen gelangten die Lutheraner zwar wieder in den Betzitz derselben, allein den 6 Februar 1654 musten sie solche aufs neue räumen, und es sind seit daher die Katholiken in der Posseßion geblieben. Ein Stadtpfarrer und ein ihm zugeordneter Kapellan besorgen die geistlichen Geschäfte.*

~~SECRET~~

Das Kirchenlehn hat der Magistrat.

b) Die St. Anna-Kirche außer der Stadt ist die Begräbniskirche der Katholiken.

c) Die evangelische Kirche ist 1746 zu erbauen angefangen, und 1747 an Pfingsten eingeweiht worden. Es sind dazu die Evangelischen aus der Stadt und Vorstadt Polkowic, und dann aus den Dörfern: Nieder-Polkowic, Ober-Zauche, Arnsdorf Musternick, Gusiz, Trebitsch, und die Kolonie Friedrichswalde eingepfarrt. Ein Pastor administriert die Parochialia.

Das Patronat übt der Magistrat und die evangelische Bürgerschaft gemeinschaftlich aus.

d) 4 Pfarr- und Schulhäuser.

e) 3 Thor-Accisehäuser.

f) 1 Rathaus.

g) 2 städtische Offizianten Wohnungen.

h) 1 Spritzenhaus.

i) 1 Brauhaus.

Privathäuser sind in der Stadt 110

in der Vorstadt 85

Zusammen 195

Darunter sind in der Vorstadt 12 Windmühlen, 28 Freileute, 4 Bauern, welche beackerte Bürger genannt werden.

In der Stadt sind 70 Häuser mit Ziegeln gedeckt, und die um den Ring seit dem siebenjährigen Kriege massiv gebaut; die andern noch von Holzwerk.

Q.2

Eins

4. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 243.

„Lenno kościelne należy do magistratu.

- b) Kościół św. Anny, poza miastem, jest kościołem cmentarnym katolików.
- c) Kościół ewangelicki, którego budowę rozpoczęto w 1746 roku, a konsekrowano w Zielone Świątki 1747 roku. Do parafii przynależą ewangelicy z miasta i przedmieść Polkowic, a także z wiosek: Polkowice Dolne, Sucha Górska, Kaźmierzów, Moskorzyn, Guzice, Trzebacz oraz z kolonii Biedrzychowa. Parafią administruje pastor.

Patronat sprawują wspólnie magistrat i ogół mieszkańców ewangelickich.

- d) 4 parafialne i szkolne budynki.
- e) 3 akcyzowe budynki bramne.
- f) 1 ratusz.
- g) 2 domy mieszkalne urzędników miejskich.
- h) 1 remiza strażacka.
- i) 1 browar.

Budynków prywatnych w mieście jest 110, na przedmieściach 85, łącznie 195.

Wśród nich na przedmieściach znajduje się 12 młynów wiatrowych, 28 wolnych zagrodników i 4 kmieci, którym przysługuje miano mieszkańców.

W mieście znajduje się 70 domów krytych dachówką, te wzniezione wokół rynku w czasach wojny siedmioletniej są murowane; pozostałe jeszcze drewniane”¹².

12 Tamże, s. 243; w oryginalu: *Das Kirchenlehn hat der Magistrat. b) Die St. Anna-Kirche außer der Stadt ist die Begräbniskirche der Katholiken. c) Die evangelische Kirche ist 1746 zu erbauen angefangen, und 1747 an Pfingsten eingeweiht worden. Es sind dazu die Evangelischen aus der Stadt und Vorstadt Polkowitz, und dann aus den Dörfern: Nieder-Polkwitz, Ober-Zauche, Arnsdorf, Musternick, Gusiz, Trebitsch, und die Kolonie Fridrichswalde eingepfarrt. Ein Pastor administriert die Parochialia. Das Patronat übt der Magistrat und die evangelische Bürgerschaft gemeinschaftlich aus. d) 4 Pfarr- und Schulhäuser. e) 3 Thor-Accisehäuser. f) 1 Rathhaus. g) 2 städtische Offizianten Wohnungen. h) 1 Spritzenhaus. i) 1 Brauhaus. Privathäuser sind in der Stadt 110, in der Vorstadt 85, Zusammen 195. Darunter sind in der Vorstadt 12 Windmühlen, 28 Freileute, 4 Bauern, welche beäckerte Bürger genannt werden. In der Stadt sind 70 Häuser mit Ziegeln gedeckt, und die um den Ring seit dem siebenjährigen Kriege maßiv gebaut; die andern noch von Holzwerk.*

Einwohner sind 1787 allhier gewesen:

Männliche	545
Weibliche	743

Summa 1288 Seelen,

ohne die hier befindliche Garnison, welche aus 1. Eskadron des von Schmettowschen Dragonerregiments besteht.

Das Consumo war in eben dem Jahr: 46 Stück Rindvieh, 518 St. Schweine, 1124 St. Hammel, 1091 St. Kalber, 418 Scheffel Weizen, 2563 Stl. Roggen, 758 Stl. Malt, 120 Stl. Brandweinschrot.

Der Nahrungs-Erwerb der Einwohner besteht:

1) Im Ackerbau, welcher von einigen Bürgern in der Stadt, vorzüglich aber von den sogenannten vorstädtischen bäckerten Bürgern betrieben wird.

2) Im Brauurbau, womit 64 städtische Bürgerhäuser berechtigt sind. Unter dem Ausschrotszwange stehen 7 Dorf- und 2 Vorstadtkreischam, wohin jährlich gegen 140 Achtel Bier geholet werden.

3) Im Handel, der aber unbedeutend ist, und nur von 7 Krämern betrieben wird.

Jahrmärkte sind hier 5, bey jedem ist zugleich Viehmarkt, und wegen der herum liegenden vielen Dörfer gemeinlich ein großer Zusammenfluß von Landvolk. Der 1. ist Sonntag nach Lichtenfeß, der 2. Montag nach Fraudi, 3. Sonntag nach Margaretha, 4. Sonntag vor Michaelis, 5. Sonnt. nach Martini. Jeden Sonnabend wird Wochenmarkt gehalten.

4)

5. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 244.

„Wszystkich mieszkańców w 1787 roku było: mężczyzn 545, kobiet 743, w sumie 1288 dusz, nie wliczając znajdującego się tu garnizonu, który składa się z jednego szwadronu pułku dragonów von Schmettowa.

Konsumpcja w tymże samym roku wynosiła: 46 sztuk bydła, 518 sztuk trzody chlewnej, 1124 sztuk baraniny, 1091 sztuk cielęciny, 418 korców pszenicy, 2563 korców żyta, 758 korców słodu, 120 korców wytłoków pogorzelniczych.

Źródło utrzymania mieszkańców znajdują:

- 1) W rolnictwie, które uprawiane jest przez niektórych mieszkańców miasta, a szczególnie przez tak zwanych mieszkańców z przedmieść.
- 2) W browarnictwie, do którego uprawnienia mają 64 domy mieszkańców w mieście. Pod tutejszym przymusem warzelniczym znajduje się 7 wiejskich i 2 przedmiejskie karczmy, do których rocznie sprowadza się 140 achteli piwa.
- 3) W handlu, który jest wszak nieznaczny i prowadzony przez jedynie 7 kramarzy.

Jarmarków jest tu pięć, przy czym każdy z nich jest jednocześnie targiem bydła, a duża liczba leżących naokoło wiosek powoduje zazwyczaj wielkie zbiegowisko ludności wiejskiej. Pierwszy odbywa się w niedzielę po święcie Matki Bożej Gromnicznej¹³, drugi w poniedziałek po niedzieli *Exaudi*¹⁴, trzeci w niedzielę po Małgorzacie, czwarty w niedzielę przed Michałem, piąty w niedzielę po Marcinie. W każdą sobotę odbywa się targ cotygodniowy¹⁵.

13 Święto Matki Bożej Gromnicznej przypada na Ofiarowanie Pańskie, czyli 2 lutego.

14 Niedziela *Exaudi* to szósta niedziela po Wielkanocy.

15 Tamże, s. 244; w oryginale: *Einwohner sind 1787 allhier gewesen: Männliche 545, Weibliche 743, Summa 1288 Seelen, ohne die hier befindliche Garnison, welche aus 1. Eskadron des von Schmettowschen Dragonerregiments besteht. Das Consumo war in eben dem Jahr: 46 Stück Rindvieh, 518 St. Schweine, 1124 St. Hammel, 1091 St. Kälber, 418 Scheffel Weitzen, 2563 Sfl. Roggen, 758 Sfl. Malz, 120 Sfl. Brandweinschrot. Der Nahrungs-Erwerb der Einwohner bestehtet: 1) Im Ackerbau, welcher von einigen Bürgern in der Stadt, vorzüglich aber von den sogenannten vorstädtischen baeckerten Bürgern betrieben wird. 2) Im Brauurbar, womit 64 städsche Bürgerhäuser berechtigt sind. Unter dem Ausschro茨zwange stehen 7 Dorf- und 2 Vorstadtkretscham, wohin jährlich gegen 140 Achtel Bier geholt werden. 3) Im Handel, der aber unbedeutend ist, und nur von 7 Krämern betrieben wird. Jahrmarkte sind hier 5, bey jedem ist zugleich Viehmarkt, und wegen der herum liegenden vielen Dörfer gemeiniglich ein großer Zusammenfluß von Landvolk. Der 1. ist Sonntag nach Lichtmeß, der 2. Montag nach Exaudi, 3. Sonntag nach Margareth, 4. Sonntag vor Michaelis, 5. Sonnt. nach Martin. Jeden Sonnabend wird Wochenmarkt gehalten.*

4) In verschiedenen Handwerken und Künsten. Es befinden sich hier: 1 Apotheker, 3 Bader, 8 Bäcker mit 8 Bänken, 4 Brandweinbrenner, 2 Brauer, 1 Drechsler, 2 Färber, 8 Fleischer mit 12 Bänken, 2 Glaser, 1 Handschuhmacher, 2 Hutmacher, 16 Kürschner, 1 Maurer, 1 Oelschläger, 2 Rades- und Stellmacher, 2 Riemer, 4 Sattler, 2 Schlosser, 2 Schleifer, 3 Schmiede, 10 Schneider, 1 Schornsteinfeger, 12 Schuster mit 12 Bänken, 1 Seifensieder, 3 Seiler, 1 Starkemacher, 3 Strumpfstricker, 2 Fischler, 5 Löffler, 1 Tobakskopfsmacher, 18 Tuchmacher, 1 Tuchscheerer, 2 Weisgerber, 11 Zeug- und Messolanmacher, 2 Ziegelstreicher, 2 Zimmerleute.

Die unter diesen Handwerkern befindlichen Wollarbeiter haben im Jahr 1787 bis 1440 Stein Wolle consumirt.

Der Kämmerey gehört eigenthümlich:

- 1) Ein Anteil vom Dörfe Nieder-Polkwiz.
- 2) Ein großer Wald von mehr als 1000 Morgen.
- 3) Ein kleinerer Wald.
- 4) Eine Ziegeley.
- 5) Die Wagen- und Viehmauth nach dem kleinen Tarif von 1738 nicht nur bey der Stadt, sondern auch im Dörfe Parchau.

Die jährliche Einnahme beträgt bey der Kämmerey 1500 Rthlr.

Im Feuer-Societäts-Katastro ist die Stadt auf 52048 Rthl. angeschlagen.

Der Magistrat besteht aus 1 Consul dirigens,
2 z Pro

6. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 245.

- 4) „W rozmaitych rzemiosłach i sztukach. Znajdują się tutaj: 1 aptekarz, 3 cyrulików, 8 piekarzy z 8 ławami chlebowymi, 4 gorzelników, 2 piwowarów, 1 tokarz, 2 farbiarzy, 8 rzeźników z 12 ławami mięsnymi, 2 szkularzy, 1 rękawicznik, 2 kapeluszników, 16 kuśnierzy, 1 murarz, 1 olejarz, 2 wytwarzów kół i kołodziejów, 2 rymarzy, 4 siodlarzy, 2 ślusarzy, 2 szlifierzy, 3 kowali, 10 krawców, 1 kominiarz, 12 szewców z 12 ławami szewskimi, 1 mydlarz, 3 powroźników, 1 krochmalarz, 3 pończoszników, 2 stolarzy, 5 garniarzy, 1 wytwarzca główek do fajek, 18 sukienników, 1 przystrzygacz sukna, 2 białośkórników, 11 materialników i wytwarzów madzelanu, 2 ceglarzy, 2 cieśli.

Znajdujący się wśród tych ręcodzielników wełniarze w 1787 roku zużywali do 1440 kamieni¹⁶ wełny.

Do kamery należą w szczególności:

- 1) Część wioski Polkowice Dolne.
- 2) Duży las o powierzchni ponad 1000 mórg.
- 3) Jeden mniejszy las.
- 4) Jedna cegielnia.
- 5) Myto za przejazd i przepędzanie bydła według małej taryfy z 1738 roku, nie tylko w mieście, ale także i w wiosce Parłów.

Szacowany przez kamerę roczny dochód to 1500 reichstalarów.

W katastrze Towarzystwa Ogniowego z miasta zgromadzono 52048 reichstalarów.

W skład magistratu wchodzi 1 konsul zarządzający, (...)"¹⁷

16 1 kamień = 24 funty (patrz przypis dolny 81 na stronie 67).

17 Tamże, s. 245; w oryginale: 4) *In verschiedenen Handwerken und Künsten. Es befinden sich hier: 1 Apotheker, 3 Bader, 8 Bäcker mit 8 Bänken, 4 Brandweinbrenner, 2 Brauer, 1 Drechsler, 2 Färber, 8 Fleischer mit 12 Bänken, 2 Glaser, 1 Handschumacher, 2 Hutmacher, 16 Kürschner, 1 Maurer, 1 Oelschläger, 2 Rade- und Stellmacher, 2 Riemer, 4 Sattler, 2 Schlosser, 2 Schleifer, 3 Schmiede, 10 Schneider, 1 Schorsteinfeger, 12 Schuster mit 12 Bänken, 1 Seifensieder, 3 Seiler, 1 Stärkemacher, 3 Strumpfstricker, 2 Tischler, 5 Töpfer, 1 Tobackskopfmacher, 18 Tuchmacher, 1 Tuchscheerer, 2 Weisgerber, 11 Zeug- und Mesolanmacher, 2 Ziegelstreicher, 2 Zimmerleute. Die unter diesen Handwerkern befindlichen Wollarbeiter haben im Jahr 1787 bis 1440 Stein Wolle consumirt. Der Kämmerey gehört eigenthümlich: 1) Ein Antheil vom Dorfe Nieder-Polkwiz. 2) Ein großer Wald von mehr als 1000 Morgen. 3) Ein kleinerer Wald. 4) Eine Ziegeley. 5) Die Wagen- und Viehmauth nach dem kleinen Tarif von 1738 nicht nur bey der Stadt, sondern auch im Dorfe Parchau. Die jährliche Einnahme beträgt bey der Käimmerey 1500 Rthlr. angeschlagen. Im Feuer. Societäts-Katastro ist die Stadt auf 52048 Rthl. angeschlagen. Der Magistrat besteht aus 1 Consul dirigens, (...)*

1 Proconsul, 1 Syndicus 3 Rathmännern, worunter der Kämmerer.

Das Accis- und Zollamt verwalten: 1 Einschreiber, 1 Controleur, 5 Unterbediente.

Das Postamt administriert 1 Postmeister.

Der Post-Cours ist hier theils wegen der großen Landstrasse nach Berlin, theils wegen den freudigsten Posten sehr ansehnlich, und kommen dabei folgende vor:

Ankommende Posten:

Sonntags: Die fahrende Post aus Lüben, aus dem Gebürge, aus Liegniz, Neumarkt, Breslau, Oberschlesien und Glas, Vormittags um 10 Uhr. Die Bothenpost aus Rauden, Mittags um 12 Uhr. Die fahrende Post aus Glogau Mittags um 12 Uhr. Die fahrende aus Neustadtel, Grünberg, Sagan, Frankfurth, Berlin &c. Abends 9 Uhr.

Montags: Die reitende aus Landeshut, Hirschberg, Goldberg, Hainau, Löwenberg, Bunzlau, und Sachsen Früh um $1\frac{1}{2}$ Uhr. Die reitende aus Glogau Früh um 2 Uhr. Die reitende aus Breslau, Neumarkt, Lüben, auch aus Schweidnitz, Jauer, Liegniz, Wien, Glas und Oberschlesien Früh um $4\frac{1}{2}$ Uhr. Die reitende aus Berlin, Pommern, Preußen, Westphalen, Holland, über Grünberg &c Früh um $9\frac{1}{2}$ Uhr.

Mittwochs: Die Bothenpost aus Rauden, wie Sonntags. Die fahrende aus Glogau, Nachmittags 4 Uhr. Die Berliner fahrende wie am Sonnabend.

Donnerstags: Die reitende aus Glogau Früh um 6 Uhr. Die Berliner reitende wie am Montag.

7. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 246.

„(...) 1 prokonsul, 1 syndyk, 3 rajców, w tym podkomorzy.

Urzędem poboru akcyzy i cła zarządzają: 1 poborca, 1 kontroler, 5 podinspektorów.

Urzędem pocztowym administruje 1 pocztmistrz.

Liczba kursów pocztowych jest tutaj bardzo okazała, częściowo z powodu dużej drogi krajowej do Berlina, a częściowo z powodu lokalizacji na skrzyżowaniu szlaków; docierają tutaj następujące:

Poczta przychodząca:

Niedziele: przejazd poczty z Lubina, z gór, z Legnicy, Środy Śląskiej, Wrocławia, Górnego Śląska i Kłodzka, o godzinie 10 przed południem. Poczta kurierska z Rudnej, o godzinie 12 w południe. Przejazd poczty z Głogowa, o godzinie 12 w południe. Przejazd poczty z Nowego Miasteczka, Zielonej Góry, Żagania, Frankfurtu nad Odrą, Berlina itd., o godzinie 9 wieczorem.

Poniedziałki: kurier z Kamiennej Góry, Jeleniej Góry, Złotoryi, Chojnowa, Lwówka Śląskiego, Bolesławca oraz Saksonii, o godzinie 1:30 rano. Kurier z Głogowa o godzinie 2 rano. Posłaniec z Wrocławia, Środy Śląskiej, Lubina, a także ze Świdnicy, z Jawora, Legnicy, Wiednia, Kłodzka i Górnego Śląska, o godzinie 4:45 rano. Kurier z Berlina, Pomorza, Prus, Westfalii, Holandii, przez Zieloną Górę itd., o godzinie 9:45 rano.

Środy: poczta kurierska z Rudnej, jak w niedzielę. Przejazd z Głogowa, godzina 4 po południu. Przejazd berliński jak w niedzielę.

Czwartki: kurier z Głogowa o godzinie 6 rano. Kurier berliński jak w (...)”¹⁸

18 Tamże, s. 246; w oryginalu: (...) 1 Proconsul, 1 Syndicus, 3 Rathmännern, worunter der Kämmerer. Das Accis- und Zollamt verwalten: 1 Einnehmer, 1 Controleur, 5 Unterbediente. Das Postamt administriert 1 Postmeister. Der Post-Cours ist hier theils wegen der großen Landstrasse nach Berlin, theils wegen den kreuzenden Posten sehr ansehnlich und kommen dabey folgende vor: Ankommende Posten: Sonntags: Die fahrende Post aus Lüben, aus dem Gebürge, aus Liegniz, Neumarkt, Breslau, Oberschlesien und Glatz, Vormittags um 10 Uhr. Die Bothenpost aus Rauden, Mittags um 12 Uhr. Die fahrende Post aus Glogau Mittags um 12 Uhr. Die fahrende aus Neustädtel, Grünberg, Sagan, Frankfurth, Berlin etc. Abends 9 Uhr. Montags: Die reitende aus Landeshut, Hirschberg, Goldberg, Hainau, Löwenberg, Bunzlau, und Sachsen Früh um 1½ Uhr. Die reitende aus Glogau Früh um 2 Uhr. Die reitende aus Breslau, Neumarkt, Lüben, auch aus Schweidniz, Jauer, Liegnitz, Wien, Glatz und Oberschlesien Früh um 4¾ Uhr. Die reitende aus Berlin, Pommern, Preußen, Westphalen, Holland, über Grünberg etc. Früh um 9¾ Uhr. Mittwochs: Die Bothenpost aus Rauden, wie Sonntags. Die fahrende aus Glogau, Nachmittags 4 Uhr. Die Berliner fahrende wie am Sonntage. Donnerstags: Die reitende aus Glogau Früh um 6 Uhr. Die Berliner reitende wie am (...)

Montage. Die reitende aus dem Gebürge über Hainau Früh um 7 Uhr. Die Breslauer fahrende wie am Sonntage. Die Breslauer reitende, Nachmittags 4½ Uhr.

Abgehende Posten:

Sonntags: Die fahrende Post nach Neustadtel, Grünberg, Sagan, Freystadt, Frankfurth, Berlin, Pommern, Preußen &c. Mittags um 11 Uhr. Die fahrende nach Glogau Nachmittags um 2 Uhr. Die fahrende nach Lüben, Parchwitz, Neumarkt, Breslau, auch nach Liegniz, in das Gebürge, nach Oberschlesien und Sachsen &c. Abends um 10 Uhr.

Montags: Die reitende nach Neustadtel, Wartenberg, Freystadt, Sagan, Grünberg, über Frankfurth, Berlin nach Pommern, Preußen &c. Früh um 5 Uhr. Die reitende nach Lüben, Schweidnitz, Liegnitz &c. Jauer, Breslau, ganz Oberschlesien, Olaz, Wien, Prag &c. Früh um 10 Uhr. Die reitende nach Hainau, Goldberg, Hirschberg, Landeshut, Löwenberg, Bunzlau, und nach Sachsen &c. Mittags um 11 Uhr. Die reitende nach Glogau, Mittags um 11½ Uhr. Die Bothenpost nach Rauden, Mittags um 12 Uhr.

Mittwochs: Die Breslauer fahrende wie Sonntags.

Donnerstags: Die Breslauer reitende wie Montags. Die reitende aus dem Gebürge wie Montags. Die Berliner fahrende wie Sonntags. Die Glogauer fahrende wie Sonntags. Die Berliner reitende, Abends um 5 Uhr. Die Glogauer reitende Abends um 5½ Uhr. Die Bothenpost nach Rauden, Abends oder im Winter Freitag Früh.

Q. 4

Bon

8. Opis miasta Polkowice. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 247.

„(...) poniedziałek. Kurier z góra przez Chojnów o godzinie 7 rano. Przejazd wrocławski jak w niedzielę. Kurier wrocławski o godzinie 4:45 po południu.

Poczta wychodząca:

Niedziele: przejazd poczty do Nowego Miasteczka, Zielonej Góry, Żagania, Kożuchowa, Frankfurtu nad Odrą, Berlina, na Pomorze, do Prus itd., o godzinie 11 w południe. Przejazd do Głogowa o godzinie 2 po południu. Przejazd do Lubina, Prochowic, Środy Śląskiej, Wrocławia, a także do Legnicy, w góry, na Górnego Śląsk, do Saksonii itd., o godzinie 10 wieczorem.

Poniedziałki: kurier do Nowego Miasteczka, Otynia, Kożuchowa, Żagania, Zielonej Góry, przez Frankfurt nad Odrą, Berlin, Pomorze, Prusy itd., o godzinie 5 rano. Kurier do Lubina, Świdnicy, Legnicy itd., Jawora, Wrocławia, na cały Górnego Śląsk, do Kłodzka, Wiednia, Pragi itd., o godzinie 10 rano. Kurier do Chojnowa, Złotoryi, Jeleniej Góry, Kamiennej Góry, Lwówka Śląskiego, Bolesławca, a także do Saksonii itd., o godzinie 11 w południe. Kurier do Głogowa, o godzinie 11:30 w południe. Poczta kurierska do Rudnej o godzinie 12 w południe.

Środy: przejazd wrocławski jak w niedziele.

Czwartki: kurier wrocławski jak w poniedziałki. Kurier z góra jak w poniedziałki. Przejazd berliński jak w niedziele. Przejazd głogowski jak w niedziele. Kurier berliński o godzinie 5 po południu. Kurier głogowski o godzinie 5:30 po południu. Poczta kurierska do Rudnej wieczorem lub też zimą w piątkowe poranki¹⁹.

19 Tamże, s. 247; w oryginale: (...) Montage. Die reitende aus dem Gebürge über Hainau Früh um 7 Uhr. Die Breslauer fahrende wie am Sonntage. Die Breslauer reitende, Nachmittags 4½ Uhr. Abgehende Posten: Sonntags: Die fahrende Post nach Neustädtel, Grünberg, Sagan, Freystadt, Frankfurth, Berlin, Pommern, Preußen etc. Mittags um 11 Uhr. Die fahrende nach Glogau Nachmittags um 2 Uhr. Die fahrende nach Lüben, Parchwitz, Neumarkt, Breslau, auch nach Liegniz, in das Gebürge, nach Oberschlesien und Sachsen etc. Abends um 10 Uhr. Montags: Die reitende nach Neustädtel, Wartenberg, Freystadt, Sagan, Grünberg, über Frankfurth, Berlin nach Pommern, Preußen etc. Früh um 5 Uhr. Die reitende nach Lüben, Schweidnitz, Liegnitz etc. Jauer, Breslau, ganz Oberschlesien, Glaz, Wien, Prag etc. Früh um 10 Uhr. Die reitende nach Hainau, Goldberg, Hirschberg, Landeshut, Löwenberg, Bunzlau, und nach Sachsen etc. Mittags um 11 Uhr. Die reitende nach Glogau, Mittags um 11 Uhr. Die Bothenpost nach Rauden, Mittags um 12 Uhr. Mittwochs: Die Breslauer fahrende wie Sonntags. Donnerstags: Die Breslauer reitende wie Montags. Die reitende aus dem Gebürge wie Montags. Die Berliner fahrende wie Sonntags. Die Glogauer fahrende wie Sonntags. Die Berliner reitende,

Abends um 5 Uhr. Die Glogauer reitende Abends um 5½ Uhr. Die Bothenpost nach Rauden, Abends oder im Winter Freytags Früh.

2. Opis miejscowości z terenu współczesnej gminy Polkowice

2.1. Arnsdorf (Kaźmierzów)

4) Arnsdorf, faßt in sich 1 herrschaftlich Wohnhaus nebst 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 9 Gärtner, 13 Häusler, 3 Wassermühlen, 6 andere Häuser, zusammen 34 Feuerstellen, die von 179 Personen bewohnt werden. Besitzer ist der von Skopp.

9. Opis miejscowości Arnsdorf. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 252.

„Kaźmierzów, obejmuje 1 dwór wraz z 1 folwarkiem, 1 karczma, 9 zagrodników, 13 chałupników, 3 młyny wodne, 6 innych domostw, łącznie 34 ogniska domowe, które zamieszkałe są przez 179 osób. Właścicielem jest von Skopp”²⁰.

20 Tamże, s. 252; w oryginalu: 4) Arnsdorf, faßt in sich 1 herrschaftlich Wohnhaus nebst 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 9 Gärtner, 13 Häusler, 3 Wassermühlen, 6 andere Häuser, zusammen 34 Feuerstellen, die von 179 Personen bewohnt werden. Besitzer ist der von Skopp.

2.2. Dammer (Dąbrowa)

25) D̄ammer, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 5 Bauern, 8 Gärtner, 6 Häusler, 1 Wassermühle, 6 andere Häuser, zusammen 27 Feuerstellen, 171 Menschen. 1561 besaß dies Gut Hanns von Loos,. 1617 George v. Loos. 1681 Wolf von Kalkreuth, gegenwärtig gehört es Sr. königl. Hoheit dem Prinz Heinrich von Preußen.

10. Opis miejscowości Dammer. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 257.

„Dąbrowa, obejmuje 1 dwór, 5 kmieci, 8 zagrodników, 6 chałupników, 1 młyn wodny, 6 innych domostw, łącznie 27 ognisk domowych, 171 osób. W 1561 roku dobra te posiadał Hanns von Loos, w 1617 roku George von Loos, w 1681 roku Wolf von Kalkreuth, obecnie należą do Jego Królewskiej Wysokości Henryka, księcia Prus”²¹.

21 Tamże, s. 257; w oryginale: 25) Dammer, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 5 Bauern, 8 Gärtner, 6 Häusler, 1 Wassermühle, 6 andere Häuser, zusammen 27 Feuerstellen, 171 Menschen. 1561 besaß dieses Gut Hanns von Loos. 1617 George v. Loos. 1681 Wolf von Kalkreuth, gegenwärtig gehört es Sr. königl. Hoheit dem Prinz Heinrich von Preußen.

2.3. Barschau (Barszów)

2. Barschau, liegt an der Gränze des Glogau-schen Kreises, 2 Meilen von Lüben, hat 1 ganz hübsches adeliches Wohngebäude, 1 Vorwerk, 3 dazu gehörige Wohnhäuser, 1 Kretscham, welcher vom Dorfe abwärts an der großen Straße von Lüben nach Glogau liegt, und der Grünfretscham heißt; 10 Dreschgärtner, 1 Frey. 7 Dienst- 2 Angerhäusler, 1 Mühle, 1 anderes Haus, in alrem 28 Feuerstellen und 173 Einwohner, die nach Hochkirch im Glogauschen eingepfarrt sind. Die jetzige Besitzerin, Frau Präsidentin Baronne v. Cocceji, hat ohnweit dem Dorfe auf einem ehemals wüsten Sandberge einen ansehnlichen Weinberg mit einem niedlichen Lustschlößchen angelegt.

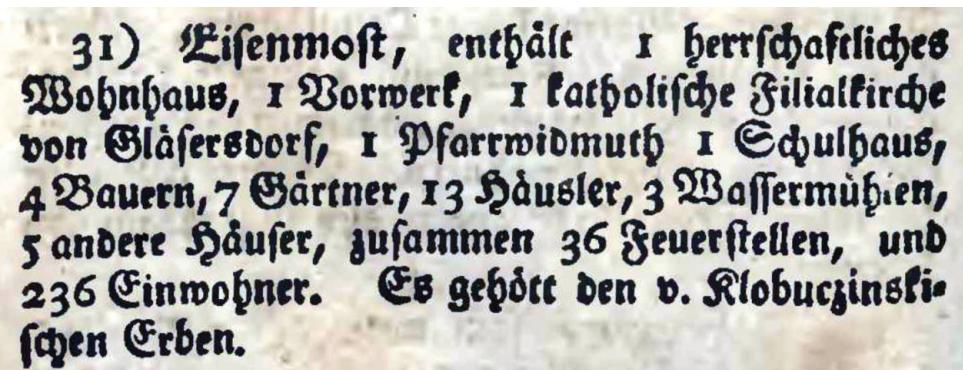
11. Opis miejscowości Barschau. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 8, s. 224.

„Barszów, leży na granicy okręgu głogowskiego, 2 mile od Lubina, ma 1 całkiem ładny dwór szlachecki, 1 folwark, 3 przynależne do niego domy mieszkalne, 1 karczmę, która leży poniżej wioski przy dużej drodze z Lubina do Głogowa i nazywana jest Zieloną Karczmą; 10 zagrodników młóckowych, 1 chałupnika wolnego, 7 chałupników służebnych i 2 chałupników z domami stojącymi na nawsiu, 1 młyn, 1 inne domostwo, w całości 28 ognisk domowych i 173 mieszkańców, którzy przynależą do parafii w Grodowcu w głogowskim. Aktualny właściciel, pani prezydentowa baronowa von Cocceji²², założyła niedaleko wioski, na pewnej opustoszałej niegdyś piaszczystej górze, okazałą winnicę ze ślicznym letnim pałacykiem”²³.

22 Von Cocceji to nazwisko jej męża, pełniącego urząd wiceprezydenta rejencji, z którym Barberina Campanini wcześniej się rozwiodła (patrz np. G. Kardyś, Barszów i zbiornik osadowy „Żelazny Most”, Polkowice 2011, [6] s. 3 i 16, albo G. Kardyś, Kronika zamku Heinzenburg. Historia Barberiny Campanini z Barszowa, Polkowice 2024, [7] s. 47 i następne).

23 F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 8, [17] s. 224; w oryginalu: 2. Barschau, liegt an der Gränze des Glogauschen Kreises, 2 Meilen von Lüben, hat 1 ganz hübsches adeliches

2.4. Eisenmost (Żelazny Most)

31) Eisenmost, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 katholische Filialkirche von Gläsersdorf, 1 Pfarrwidmuth 1 Schulhaus, 4 Bauern, 7 Gärtner, 13 Häusler, 3 Wassermühlen, 5 andere Häuser, zusammen 36 Feuerstellen, und 236 Einwohner. Es gehört den v. Klobuczinski-schen Erben.

12. Opis miejscowości Eisenmost. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 258.

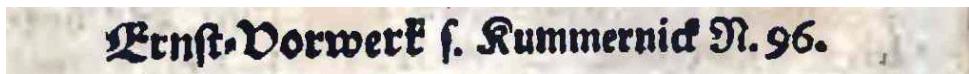
„Żelazny Most, obejmuje 1 dwór, 1 folwark, 1 katolicki kościół będący filią Szklar²⁴, 1 widmut parafialny, 1 budynek szkolny, 4 kmieci, 7 zagrodników, 13 chałupników, 3 młyny wodne, 5 innych domostw, łącznie 36 ognisk domowych i 236 mieszkańców. Należy on do spadkobierców von Klobuczyńskiego”²⁵.

Wohngebäude, 1 Vorwerk, 3 dazu gehörige Wohnhäuser, 1 Kretscham, welcher vom Dorfe abwärts an der großen Straße von Lüben nach Glogau liegt, und der Grünenkretscham heißt; 10 Dreschgärtner, 1 Frey- 7 Dienst- 2 Angerhäusler, 1 Mühle, 1 anderes Haus, in allem 28 Feuerstellen und 173 Einwohner, die nach Hochkirch im Glogauschen eingepfarrt sind. Die jetzige Besitzerin, Frau Präsidentin Baronne v. Coccoji, hat ohnweit dem Dorfe auf einem ehemals wüsten Sandberge einen ansehnlichen Weinberg mit einem niedlichen Lustschlößchen angelegt.

24 Kościół macierzysty tejże świątyni znajdował się w Ober-Gläsersdorf (pol. Szklary Górne).

25 F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 258; w oryginale: 31) Eisenmost, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 katholische Filialkirche von Gläsersdorf, 1 Pfarrwidmuth, 1 Schulhaus, 4 Bauern, 7 Gärtner, 13 Häusler, 3 Wassermühlen, 5 andere Häuser, zusammen 36 Feuerstellen, und 236 Einwohner. Es gehört den v. Klobuczinski-schen Erben.

2.5. Ernst-Vorwerk (Komorniki Górne)

13. Opis miejsca *Ernst-Vorwerk*. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 258.

„Komorniki Górne, patrz Komorniki, numer 96”²⁶.

Z kolei w przywołanym tu opisie wioski Komorniki (patrz strona 38) znajduje się następująca wzmianka:

„Folwark Komorniki Górne, który leży osobno poza wioską, wraz z 1 chałupnikiem i 10 osobami”²⁷.

Wymieniony tu *Ernst-Vorwerk* należałoby zidentyfikować jako zabudowania opisane na mapach *Meßtischblatt* nazwą *Ernsthof*, a więc dzisiejsze Komorniki Górne.

²⁶ Tamże, s. 258; w oryginale: *Ernst-Vorwerk, s. Kummernick N. 96.*

²⁷ Tamże, s. 274; w oryginale: *a) Das Ernst-Vorwerk, so einzeln außerm Dorf liegt, nebst 1 Häusler, und 10 Menschen.*

2.6. Fridrichswalde (Biedrzychowa)

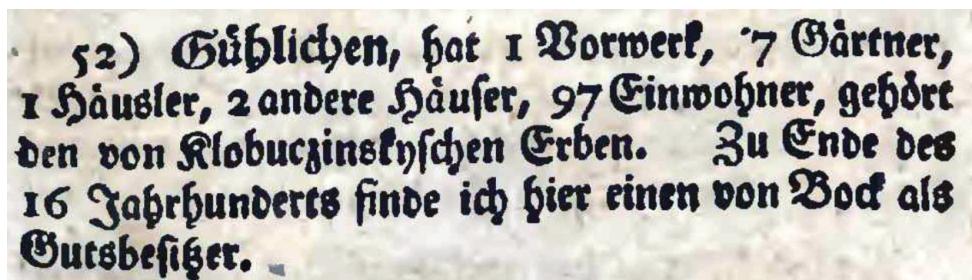
33) Fridrichswalde, ist eine seit 1770 erbaute Kolonie von 1 Kretscham und 15 Häuslerstellen, zu jeder gehört etwas Acker. Einwohner sind 68. Besitzer ist der Baron von Stosch.

14. Opis miejscowości Fridrichswalde. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 259.

„Biedrzychowa, jest to wybudowana od 1770 roku kolonia z 1 karczmą i 15 chałupami, do każdej z nich przynależy nieco pola. Jest tu 68 mieszkańców. Właścicielem jest baron von Stosch”²⁸.

28 Tamże, s. 259; w oryginale: 33) Fridrichswalde, ist eine seit 1770 erbaute Kolonie von 1 Kretscham und 15 Häuslerstellen, zu jeder gehört etwas Acker. Einwohner sind 68. Besitzer ist der Baron von Stosch.

2.7. Gühlichen (Gilów)

52) Gühlichen, hat 1 Vorwerk, 7 Gärtner,
1 Häusler, 2 andere Häuser, 97 Einwohner, gehört
den von Klobuczinsky'schen Erben. Zu Ende des
16 Jahrhunderts finde ich hier einen von Bock als
Gutsbesitzer.

15. Opis miejscowości Gühlichen. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 263.

„Gilów, posiada 1 folwark, 7 zagrodników, 1 chałupnika, 2 inne domostwa, 97 mieszkańców, należy do spadkobierców von Klobuczyńskiego. Do końca XVI wieku właścicielem dóbr był niejaki von Bock”²⁹.

29 Tamże, s. 263; w oryginale: 52) Gühlichen, hat 1 Vorwerk, 7 Gärtner, 1 Häusler, 2 andere Häuser, 97 Einwohner, gehört den von Klobuczinsky'schen Erben. Zu Ende des 16 Jahrhunderts finde ich hier einen von Bock als Gutsbesitzer.

2.8. Gusitz (Guzice)

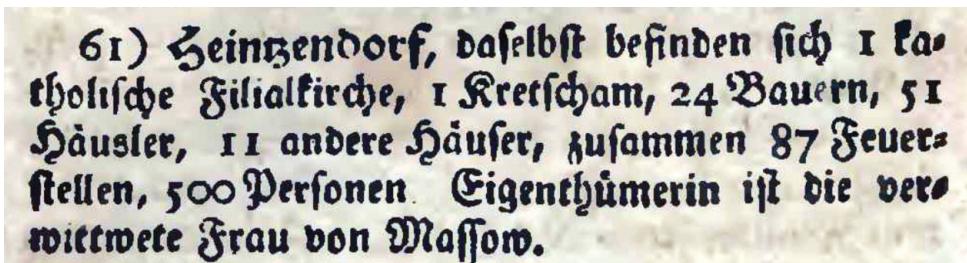
54) Gusitz, hier giebt es 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 15 Gärtner, 11 Häusler, 1 Wassermühle, 6 andere Häuser, zusammen	R 4	36
264		
36 Feuerstellen mit 183 Bewohnern. Besitzer ist der Obrist von Pope.		

16. Opis miejscowości Gusitz. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 263-264.

„Guzice, jest tu 1 dwór, 1 folwark, 1 karczma, 15 zagrodników, 11 chałupników, 1 młyn wodny, 6 innych domostw, łącznie 36 ognisk domowych ze 183 mieszkańcami. Właścicielem jest pułkownik von Pope”³⁰.

³⁰ Tamże, s. 263-264; w oryginale: 54) Gusitz, hier giebt es 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 15 Gärtner, 11 Häusler, 1 Wassermühle, 6 andere Häuser, zusammen 36 Feuerstellen mit 183 Bewohnern. Besitzer ist der Obrist von Pope.

2.9. Heintzendorf (Jędrzychów)

61) Heintzendorf, daselbst befinden sich 1 katholische Filialkirche, 1 Kretscham, 24 Bauern, 51 Häusler, 11 andere Häuser, zusammen 87 Feuerstellen, 500 Personen. Eigenthümerin ist die verwittwete Frau von Massow.

17. Opis miejscowości *Heintzendorf*. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 265.

„Jędrzychów, znajduje się tam 1 katolicki kościół filialny, 1 karczma, 24 kmieci, 51 chałupników, 11 innych domostw, łącznie 87 ognisk domowych, 500 osób. Właścicielką jest wdowa von Massow”³¹.

31 Tamże, s. 265; w oryginale: 61) Heintzendorf, daselbst befinden sich 1 katholische Filialkirche, 1 Kretscham, 24 Bauern, 51 Häusler, 11 andere Häuser, zusammen 87 Feuerstellen, 500 Personen. Eigenthümerin ist die verwittwete Frau von Massow

2.10. Herbersdorf (Sobin)

62) Herbersdorf, allhier zählt man 1 katholische Mutterkirche, 1 Pfarrhaus, 1 Schule, 2 Vorwerke, 1 Kretscham, 1 Freygut, 18 Dienstbauern, 12 Gärtner, 16 Häusler, 2 Wasser- 4 Windmühlen, 17 andere Häuser, zusammen 75 Feuerstellen mit 479 Bewohnern, gehört auch der verwitweten Frau von Massow.

18. Opis miejscowości Herbersdorf. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 265.

„Sobin, zalicza się tu 1 katolicki kościół macierzysty, 1 plebania, 1 szkoła, 2 folwarki, 1 karczma, 1 wolny majątek, 18 gospodarzy służebnych, 12 zagrodników, 16 chałupników, 2 wodne i 4 wiatrowe młyny, 17 innych domostw, łącznie 75 ognisk domowych z 479 mieszkańcami, również³² należy do wdowy von Massow”³³.

32 Czyli tak jak i wymieniona pod pozycją 61 wioska Heintzendorf (pol. Jędrzychów).

33 Tamże, s. 265; w oryginale: 62) Herbersdorf, allhier zählt man 1 katholische Mutterkirche, 1 Pfarrhaus, 1 Schule, 2 Vorwerke, 1 Kretscham, 1 Freygut, 18 Dienstbauern, 12 Gärtner, 16 Häusler, 2 Wasser- 4 Windmühlen, 17 andere Häuser, zusammen 75 Feuerstellen mit 479 Bewohnern, gehört auch der verwitweten Frau von Massow.

2.11. Krickmühle

19. Opis miejsca Krickmühle. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 273.

„Krickmühle, patrz Tarnówek, numer 184”³⁴.

Z kolei w opisie miejscowości Tarnówek (patrz strona 46) zawarto wzmiankę, że znajdują się tu 2 młyny wodne we wsi i 1 młyn poza wioską, który nazywany jest *Krickmühle*³⁵.

34 Tamże, s. 273; w oryginale: *Krickmühle, s. Tarnau N. 184.*

35 Tamże, s. 294; w oryginale: *184) Tarnau (...) 2 Wassermühlen im Dorfe, und 1 Mühle außerhalb des Dorfes, welche die Krickmühle genannt wird.*

2.12. Kummernick (Komorniki)

96) Kummernick, begreift unter sich i herrschaftliches Weinhans, i Vorwerk, i Kretscham, 1 Freygut, 2 Dienstbauern, 23 Gärtner, 5 Häusler, 1 Wassermühle, 10 andere Häuser, zusammen 45 Feuerstellen, mit 223 Einwohnern. Im Jahr 1674 besaß dies Gut Adam von Röckig, 1710 Wolfgang Frideich von Röckig, gegenwärtig aber der General-Major Graf von Kalkreuth.

Hier befindet sich eine alte wüste evangelische Kirche, in welcher schon längst kein Gottesdienst mehr gehalten wird.

Beschr. v. Schl. X. 25. 4. St. S Mit

274

Mit Kummernick ist auch noch combinirt

a) Das Ernst-Vorwerk, so einzeln außerhalb Dorfe liegt, nebst 1 Häusler, und 10 Menschen.

b) Die Eichmühle, eine einzeln liegende Mühle mit 3 Bewohnern.

20. Opis miejscowości Kummernick. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 273-274.

„Komorniki, obejmują 1 dwór, 1 folwark, 1 karczmę, 1 wolny majątek, 2 gospodarzy służebnych, 23 zagrodników, 5 chałupników, 1 młyn wodny, 10 innych domostw, łącznie 45 ognisk domowych z 223 mieszkańcami. W 1674 roku majątek ten posiadał Adam von Köckriz, w 1710 roku Wolfgang Frideich von Köckriz, natomiast obecnie generał major hrabia von Kalkreuth.

Znajduje się tu stary, opuszczony kościół protestancki, w którym od dawna nie odbywają się nabożeństwa.

Z Komornikami połączone są też:

- a) Folwark Komorniki Górne, który leży osobno poza wioską, wraz z 1 chałupnikiem i 10 osobami.
- b) *Eichmühle*, położony osobno młyn z 3 mieszkańcami”³⁶.

36 Tamże, s. 273-274; w oryginalu: 95) *Kummernick, begreift unter sich 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 1 Freygut, 2 Dienstbauern, 23 Gärtner, 5 Häusler, 1 Wassermühle, 10 andere Häuser, zusammen 45 Feuerstellen, mit 223 Einwohnern. Im Jahr 1674 besas dies Gut Adam von Köckriz, 1710 Wolfgang Frideich von Köckriz, gegenwärtig aber der General-Major Graf von Kalkreuth. Hier befindet sich eine alte wüste evangelische Kirche, in welcher schon längst kein Gottesdienst mehr gehalten wird. Mit Kummernick ist auch noch combinirt a) Das Ernst-Vorwerk, so einzeln außerm Dorf liegt, nebst 1 Häusler, und 10 Menschen. b) Die Eichmühle, eine einzeln liegende Mühle mit 3 Bewohnern.*

2.13. Musternick (Moskorzyn)

120) Musternick, begreift unter sich 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham 4 Bauern, 8 Gärtner, 10 Häusler, 4 Wassermühlen, 10 andere Häuser, zusammen 39 Feuerstellen, 213 Einwohner. 1675 besas dies Gut Ludwig v. Schweiniz, nun der von Necker.

21. Opis miejscowości Musternick. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 279.

„Moskorzyn, obejmuje 1 dwór, 1 folwark, 1 karczmę, 4 kmieci, 8 zagrodników, 10 chałupników, 4 młyny wodne, 10 innych domostw, razem 39 ognisk domowych, 213 mieszkańców. W 1675 roku majątek ten posiadał Ludwig von Schweiniz, a teraz von Necker”³⁷.

37 Tamże, s. 279; w oryginale: 120) Musternick, begreift unter sich 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 4 Bauern, 8 Gärtner, 10 Häusler, 4 Wassermühlen, 10 andere Häuser, zusammen 39 Feuerstellen, 213 Einwohner. 1675 besas dies Gut Ludwig v. Schweiniz, nun der von Necker.

2.14. Neudorf (Nowa Wieś Lubińska)

123) Neudorf, enthält 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 1 Freygut, 15 Dienstbauern, 8 Gärtner, 11 Häusler 7 andere Häuser, zusammen 44 Feuerstellen mit 249 Einwohnern; Besitzerin ist die verwitwete Frau von Massow. Eben derselben gehört auch

22. Opis miejscowości Neudorf. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 280.

„Nowa Wieś Lubińska, zawiera 1 folwark, 1 karczmę, 1 wolny majątek, 15 gospodarzy służebnych, 8 zagrodników, 11 chałupników, 7 innych domostw, razem 44 ogniska domowe z 249 mieszkańcami; właścicielką jest wdowa von Massow. Do tejże należy również”³⁸ [Nowy Dwór].

38 Tamże, s. 280; w oryginale: 123) Neudorf, enthält 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 1 Freygut, 15 Dienstbauern, 8 Gärtner, 11 Häusler 7 andere Häuser, zusammen 44 Feuerstellen mit 249 Einwohnern; Besitzerin ist die verwitwete Frau von Massow. Eben derselben gehört auch 124) Neuguth (...).

2.15. Neuguth (Nowy Dwór)

124) Neuguth, woselbst sich 1 evangelisches Bethhaus, 1 Pfarrhaus, 1 Schule, 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 12 Gärtner, 7 Häusler, 6 andere Häuser, zusammen 30 Feuerstellen mit 188 Menschen befinden.

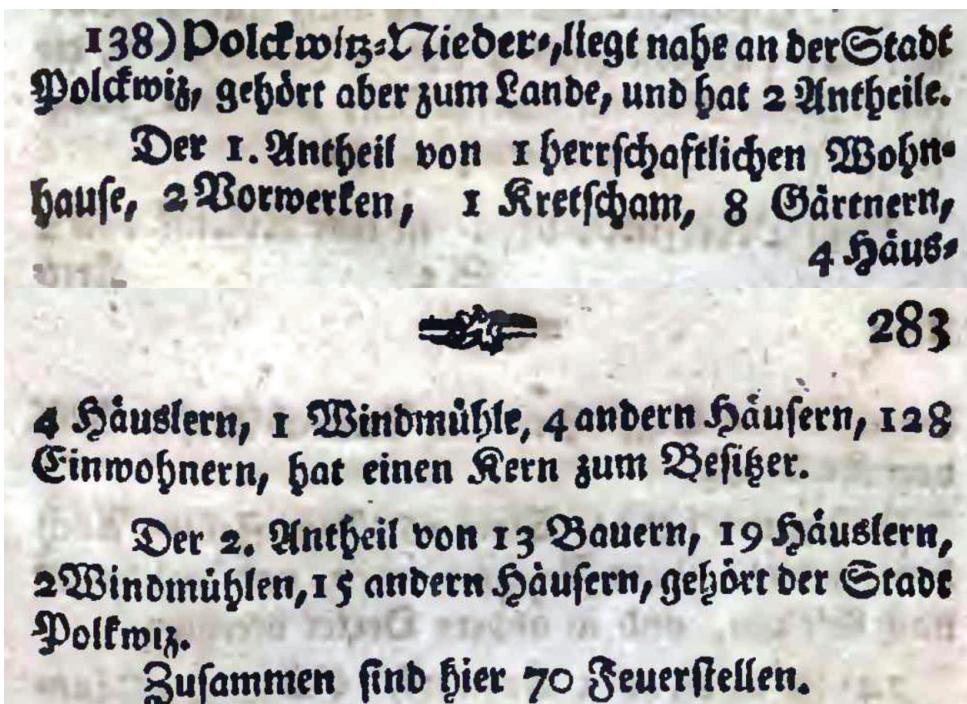
23. Opis miejscowości Neuguth. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 280.

„Nowy Dwór, gdzie znajduje się 1 ewangelicki dom modlitwy, 1 plebania, 1 szkoła, 1 dwór, 1 folwark, 1 karczma, 12 zagrodników, 7 chałupników, 6 innych domostw, łącznie 30 ognisk domowych ze 188 osobami”³⁹.

Współcześnie Nowy Dwór jest częścią wioski Jędrzychów.

39 Tamże, s. 280; w oryginale: 124) Neuguth, woselbst sich 1 evangelisches Bethhaus, 1 Pfarrhaus, 1 Schule, 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 12 Gärtner, 7 Häusler, 6 andere Häuser, zusammen 30 Feuerstellen mit 188 Menschen befinden.

2.16. Nieder Polckwitz (Polkowice Dolne)

24. Opis miejscowości Nieder Polckwitz. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 282-283.

„Polkowice Dolne, leżą w pobliżu miasta Polkowice, ale należą do regionu i posiadają dwie części.

Pierwsza część, z 1 dworem, 2 folwarkami, 1 karczma, 8 zagrodnikami, 4 chałupnikami, 1 młynem wiatrowym, 4 innymi domostwami, 128 mieszkańcami, ma niejakiego Kerna za właściciela.

Druga część, z 13 kmieciami, 19 chałupnikami, 2 młynami wiatrowymi, 15 innymi domostwami, należy do miasta Polkowice.

Łącznie jest tutaj 70 ognisk domowych”⁴⁰.

40 Tamże, s. 282-283; w oryginale: 138) Polckwitz-Nieder, liegt nahe an der Stadt Polckwiz gehört aber zum Lande, und hat 2 Antheile. Der 1. Antheil von 1 herrschaftlichen Wohnhause, 2 Vorwerken, 1 Kretscham, 8 Gärtnern, 4 Häuslern, 1 Windmühle, 4 andern Häusern, 128 Einwohnern, hat einen Kern zum Besitzer. Der 2. Antheil von 13 Bauern, 19 Häuslern, 2 Windmühlen, 15 andern Häusern, gehört der Stadt Polkwiz. Zusammen sind hier 70 Feuerstellen.

2.17. Petersdorf (Pieszkowice)

136) Petersdorf, enthält 1 herrschaftliches Schloß, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 4 Gärtnerei, 7 Häusler, 1 ander Haus, zusammen 15 Feuerstellen mit 106 Einwohnern; und gehört dem Baron von Stosch.

25. Opis miejscowości Petersdorf. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 282.

„Pieszkowice, zawierają 1 pałac, 1 folwark, 1 karczmę, 4 zagrodników, 7 chałupników, 1 inne domostwo, łącznie 15 ognisk domowych ze 106 mieszkańcami; właścicielem jest baron von Stosch”⁴¹.

41 Tamże, s. 282; w oryginale: 136) Petersdorf enthält 1 herrschaftliches Schloß, 1 Vorwerk, 1 Kretscham, 4 Gärtnerei, 7 Häusler, 1 ander Haus, zusammen 15 Feuerstellen mit 106 Einwohnern; und gehört dem Baron von Stosch.

2.18. Suckau (Żuków)

183) Suckau, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 5 Gärtnerei, 6 Häusler, 2 Wassermühlen und Walken, 1 Pappiermühle mit holländischen Zilindern, in welcher viel und gutes Pappier verfertiget wird; 7 andere Häuser, zusammen 25 Feuerstellen, 142 Einwohner; gehört dem Jungfernstift zu Glogau.

26. Opis miejscowości Suckau. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 294.

„Żuków, zawiera 1 dwór, 1 folwark, 5 zagrodników, 6 chałupników, 2 młyny wodne i folusze, 1 młyn papierniczy z holenderskimi cylindrami, w którym produkuje się wiele dobrego papieru; 7 innych domostw, razem 25 ognisk domowych, 142 mieszkańców; należy do klasztoru żeńskiego⁴² z Głogowa”⁴³.

42 Mowa tu o głogowskim klasztorze klarysek.

43 Tamże, s. 294; w oryginale: 183) Suckau, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 1 Vorwerk, 5 Gärtnerei, 6 Häusler, 2 Wassermühlen und Walken, 1 Pappiermühle mit holländischen Zilindern, in welcher viel und gutes Pappier verfertiget wird; 7 andere Häuser, zusammen 25 Feuerstellen, 142 Einwohner; gehört dem Jungfernstift zu Glogau.

2.19. Tarnau (Tarnówek)

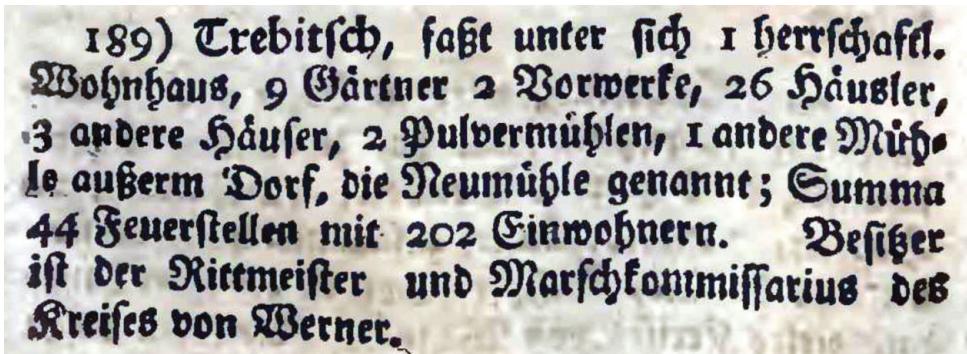
184) Tarnau, besteht aus 1 Vorwerk, 8 Dienstbauern, 16 Gärtnern, 3 Häuslern, 4 andern Häusern, 2 Wassermühlen im Dorfe, und 1 Mühle außerhalb des Dorfes, welche die Krickmühle genannt wird; zusammen 45 Feuerstellen, 271 Einwohner; Besitzer ist der Graf von Sternberg.

27. Opis miejscowości Tarnau. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 294.

„Tarnówek, składa się z 1 folwarku, 8 gospodarzy służebnych, 16 zagrodników, 3 chałupników, 4 innych domostw, 2 młynów wodnych we wsi i 1 młyna poza wioską, który nazywany jest Krickmühle; łącznie 45 ognisk domowych, 271 mieszkańców; właścicielem jest hrabia von Sternberg”⁴⁴.

44 Tamże, s. 294; w oryginale: 184) Tarnau, besteht aus 1 Vorwerk, 8 Dienstbauern, 16 Gärtnern, 3 Häuslern, 4 andern Häusern, 2 Wassermühlen im Dorfe, und 1 Mühle außerhalb des Dorfes, welche die Krickmühle genannt wird; zusammen 45 Feuerstellen, 271 Einwohner; Besitzer ist der Graf von Sternberg.

2.20. Trebitsch (Trzebcz)

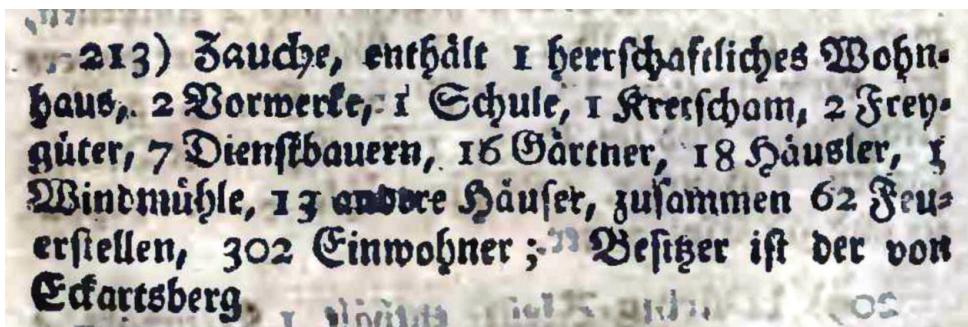
189) Trebitsch, faßt unter sich 1 herrschafel. Wohnhaus, 9 Gärtnere 2 Vorwerke, 26 Häusler, 3 andere Häuser, 2 Pulvermühlen, 1 andere Mühle außerm Dorf, die Neumühle genannt; Summa 44 Feuerstellen mit 202 Einwohnern. Besitzer ist der Rittmeister und Marschkommissarius des Kreises von Werner.

28. Opis miejscowości Trebitsch. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 295.

„Trzebcz, obejmuje 1 dwór, 9 zagrodników, 2 folwarki, 26 chalupników, 3 inne domostwa, 2 młyny prochowe, 1 kolejny młyn poza wioską, nazywany Nowym Młynem; w sumie 44 ogniska domowe z 202 mieszkańcami. Właścicielem jest rotmistrz i komisarz marszowy okręgu von Werner”⁴⁵.

45 Tamże, s. 295; w oryginale: 189) Trebitsch, faßt unter sich 1 herrschaftl. Wohnhaus, 9 Gärtnere 2 Vorwerke, 26 Häusler, 3 andere Häuser, 2 Pulvermühlen, 1 andere Mühle außerm Dorf, die Neumühle genannt; Summa 44 Feuerstellen mit 202 Einwohnern. Besitzer ist der Rittmeister und Marschkommissarius des Kreises von Werner.

2.21. Zauche (Sucha Góra)

29. Opis miejscowości Zauche. Źródło: F. A. Zimmermann, dz. cyt., t. 10, s. 300.

„Sucha Góra, zawiera 1 dwór, 2 folwarki, 1 szkołę, 1 karczmę, 2 wolne majątki, 7 gospodarzy służebnych, 16 zagrodników, 18 chałupników, 1 młyn wiatrowy, 13 innych domostw, łącznie 62 ogniska domowe, 302 mieszkańców; właścicielem jest von Eckartsberg”⁴⁶.

Choć pojawia się tu nazwa *Zauche*, to w wymieniając wioski należące do parafii przy polkowickim kościele ewangelickim Friedrich Albert Zimmermann podaje nazwę tej miejscowości w formie *Ober-Zauche*⁴⁷.

46 Tamże, s. 300; w oryginale: 213) Zauche, enthält 1 herrschaftliches Wohnhaus, 2 Vorwerke, 1 Schule, 1 Kretscham, 2 Freygüter, 7 Dienstbauern, 16 Gärtner, 18 Häusler, 1 Windmühle, 13 andere Häuser, zusammen 62 Feuerstellen, 302 Einwohner; Besitzer ist der von Eckartsberg.

47 Tamże, s. 243; w oryginale: Die evangelische Kirche (...) Es sind dazu die Evangelischen aus der Stadt und Vorstadt Polckwitz, und dann aus den Dörfern: Nieder-Polckwitz, Ober-Zauche, Arnsdorf, Musternick, Gusiz, Trebitsch, und die Kolonie Friedrichswalde eingepfarrt.

3. Źródła wykorzystywane przez Zimmermana-na

Z jakich źródeł korzystał Friedrich Albert Zimmermann w trakcie przygotowywania opisu miasta Polkowice? Autor ten w przetłumaczonych przeze mnie fragmentach jego dzieła zaważył tylko jeden przypis dolny informujący o wykorzystanych źródłach:

„Johann Pet. von Ludewig Manuscr. und daraus Ehrhard's Kirchengeschichte S. 207”⁴⁸.

Przywołane są tam więc dwie publikacje. Pierwsza z nich to manuskrypty Johanna Petera von Ludewiga, z których informację miał zaczerpnąć Ehrhard, autor drugiej książki, traktującej o historii Kościoła, gdzie wzmianka o Polkowicach miała znaleźć się na stronie 207.

Na kolejnych stronach zacytuję brzmienie źródeł przywoływanych przez Friedricha Alberta Zimmermanna. Dodatkowo postaram się odszukać także te książki, które wspominane są w tamtych źródłach, gdyż Zimmerman niewątpliwie też starał się do nich dotrzeć.

48 Tamże, s. 241.

DIPLOMA XCI.

Cessio iuris RELVENDI ciuitatem, op-
pigneratam, Carolo Regi Boemiae
CID CCC XLII.

JOANNES D.
Stinaviae
1342.

Carolo Re-
mini nostri regis Boemiae primogenito, marchioni Mo-
gi BOEMIAE
oppidum
Polkeuiz
pro 400.
marci

Nos IOANNES Dei gratia dux Slesiae & do-
minus STINAVIAE, recognoscimus & ad u-
niuersorum notitiam uolumus peruenire, quod
excellenti principi domino CAROLO, Serenissimi do-
minio nostro carissimo indulgemus praesen-
tibus & fauemus ac omnino nostrae uoluntatis exi-
stit, ut ipse oppidum nostrum Polkewitz cum terri-
torio & suis appendiis & pertinentiis uniuersis pro
quadringenta marcis grossorum denariorum Pm-
agensium Polonicalis pagamenti, in quibus illud il-
lustri principi domino HENRICO duci Lauren-
patruo

BOHEMO SILESIACVM.

621

patruo nostro per nos alias extitit obligatum,
redimat & exoluat. Quodque praedictum op-
pidum Polkewitz & aliud oppidum nostrum Lynde
cum suis territoriis, greniciis, limitibus, willis, u-
tilitatibus & pertinentiis ac appendiis uniuersis bus grenici-
nomine ueri pignoris habeat, teneat, & posside-
at tamdiu, quo usque per nos & non per quem-
uis alium in praefata pecunia fuerint exioluta.
Harum testimonio literarum. DATVM Vratislaviae Datum
feria secunda infra octauas corporis Christi. Prae-
sentibus etiam nostrum sigillum est appensum.

30. Opis zastawu oppidum Polkewitz królowi czeskiemu Karolowi. Źródło: J. P. Ludewig, dz. cyt., s. 620-621.

3.1. Johann Peter von Ludewig

Poszukajmy więc książki, którą Friedrich Albert Zimmermann przywołał jako „Johann Pet. von Ludewig Manuscr.”.

Znając imiona i nazwisko autora, którym był Johann Peter von Ludewig, przeglądając listę jego dzieł i natrafiam na liczące dwanaście tomów opracowanie *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc*, wydawane w latach 1720–1741. Jednak gdzie szukać wzmianki o Polkowicach?

Na szczęście dokładniejsze wskazówki zawarte są na 207 stronie książki Ehrharda, o której wspomina Zimmermann (opiszę ją na kolejnych stronach). Tam znajduję odesłanie: „vid. Jo. Pet. v. Ludewig Reliqu. Manuscript. to. 5, p. 620”, co należy rozwinać jako: patrz Johann Peter von Ludewig *Reliquiae manuscriptorum tom 5, strona 620*.

Właśnie na wskazanej 620 stronie odnajduję dokładny opis zastawu, jakiego dokonał Ioannes, z Bożej łaski książę Śląska i właściciel miasta *Stinaviae*, czyli księcia Jan ścinawski, który zastawił *Carolo Regi Boemiae*, a więc królowi czeskiemu Karolowi, *oppidum Polkewitz*, to znaczy miasto Polkowice, za *quadringtona marcis*, czyli za kwotę czterystu marek⁴⁹.

Co ciekawe nazwę miasta zapisano tu jako *Polkewitz*⁵⁰, a nie *Bolkewitz*, jak podają to Ehrhard oraz powołujący się na niego Zimmermann.

W opracowaniu Ludewiga nie podano odwołań do źródeł, z których autor ten korzystał.

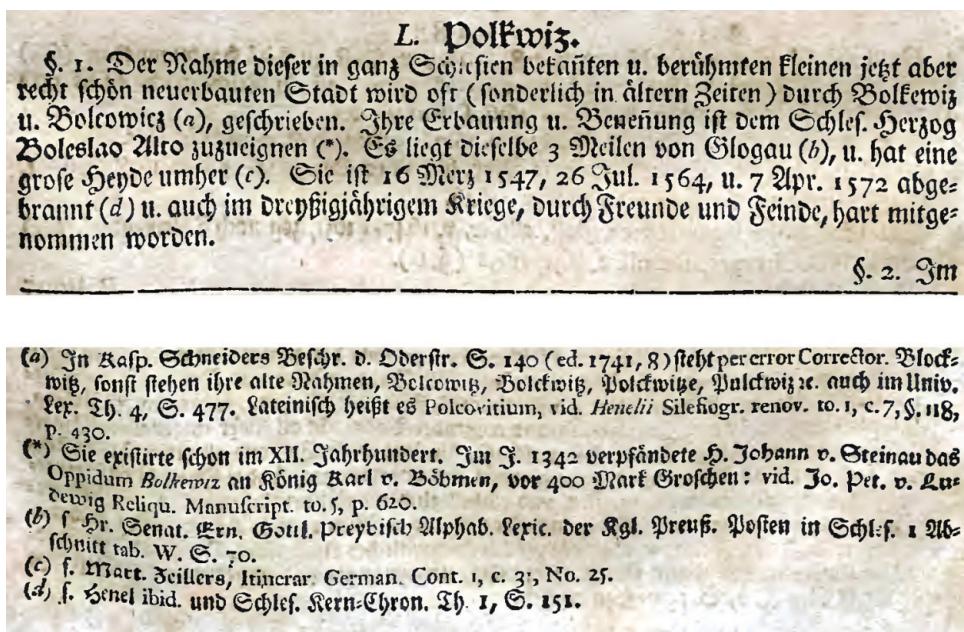
49 J. P. Ludewig, *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc, tomo 5*, Frankfurt und Leipzig 1723, [10] s. 620.

50 Choć na marginesie pojawia się też zapis *Polkeuiz*, który zapewne odnosiłby się do zapisu *POLKEVIZ*, analogicznie jak widoczny wyżej napis *Stinaviae* odnieść należałoby do zapisu *STINAVIAE*. Jednak w treści nie ma wzmianki o mieście *Polkeviz*, gdyż dwukrotnie wymienia się tu nazwę *Polkewitz*.

3.2. Siegismund Justus Ehrhardt

Jak nas informuje Friedrich Albert Zimmermann, na dzieło Johanna Petera von Ludewiga powoływać miał się autor o nazwisku *Ehrhard*, który informacje o mieście Polkowice miał zatrzymać na 207 stronie swojej książki, przywołanej pod nazwą *Kirchengeschichte* (pol. *Historia Kościoła*).

Poszukując tej książki ustaliłem, że jej autor to Siegismund Justus Ehrhardt, natomiast wzmiarkowane dzieło, traktujące o historii Kościoła, nosi tytuł: *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens* (pol. *Prezbiteriologia ewangelickiego Śląska*). Świadczy o tym fakt, że właśnie na wspomnianej 207 stronie trzeciej części, w tomie traktującym o księstwie głogowskim, zaczyna się opis dotyczący Polkowic. Czytamy tutaj:

31. Opis miasta Polkowiz oraz przypisy dolne. Źródło: S. J. Ehrhardt, dz. cyt., s. 207.

„Polkwiz. §. 1. Nazwa tego znanego i słynnego na całym Śląsku małego obecnie, lecz wszak pięknie odbudowanego miasteczka, jest często (szczególnie w dawnych czasach) zapisywana jako Bolkewiz i Bolcowicz (a). Swoje założenie i nazwę zawdzięcza ślą-

skiemu księciu Bolesławowi Wysokiemu (*). Leży ono 3 mile od Głogowa (b) i otoczone jest dużym obszarem leśnym (c). Spłonęło ono 16 marca 1547 roku, 26 lipca 1564 roku i 7 kwietnia 1572 roku (d), a także mocno ucierpiało od przyjaciół i wrogów w czasie wojny trzydziestoletniej”⁵¹.

Powyższy cytat opatrzony jest następującymi przypisami dolnymi:

„(a) U Kaspara Schneidera na 140 stronie *Beschreibung des Oderstrohms* (wydanie z 1741 roku) z powodu błędu korektora stoi: *Blockwitz*, inne stare nazwy, *Bolcowitz*, *Bolckwitz*, *Polckwitze*, *Polckwiz* etc. znajdują się też w Uniwersalnym Leksykonie, tom 4, strona 477. Po łacinie nazywa się ono *Polcovitum*, patrz Henelii *Silesiographia renovata* tom 1, rozdział 7, §118, strona 430”⁵².

„(*) Istniało ono już w XII wieku. W 1342 roku książę Jan ścinawski zastawił Oppidum *Bolkewiz* królowi czeskiemu Karolowi, za 400 marek groszy; patrz Johann Peter von Ludewig, *manuscriptorum*, tom 5, strona 620”⁵³.

„(b) patrz Pan senator Ernst Gottlieb Preybisch, Alfabetyczny leksykon pruskich poczt na Śląsku, część I, tab. W, strona 70”⁵⁴.

„(c) patrz Martin Zeiller, *Itinerarium Germaniae continuatio I*, rozdział 31, numer 25”⁵⁵.

„(d) patrz przywołyany już Henelii oraz *Schlesische Kern-Chronicke*, tom 1, strona 151”⁵⁶.

51 S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Dritten Theils, Erster Haupt-Abschnitt, Liegnitz 1784, [1] s. 207; w oryginalu: *L. Polkwiz.* §. 1. Der Nahme dieser in ganz Schliesen bekannten u. Berühmten kleinen jetzt aber recht schön neuerrichteten Stadt wird oft (sonderlich in ältern Zeiten) durch *Bolkewiz* u. *Bolcowicz* (a), geschrieben. Ihre Erbauung u. Benennung ist dem Schles. Herzog Boleslao Alto zuzueignen (*). Es liegt dieselbe 3 Meilen von Glogau (b), u. Hat eine grosse Heyde umher (c). Sie ist 16 Merz 1547, 26 Jul. 1564, u. 7 Apr. 1572 abgebrannt (d) u. auch im dreyßigjährigen Kriege, durch Freunde und Feinde, hart mitgenommen worden.

52 Tamże; w oryginalu: (a) In Kasp. Schneiders Beschr. d. Oderstr. S. 140 (ed. 1741, 8) steht per error Corrector: *Blockwitz*, sonst stehen ihre alte Nahmen, *Bolkowitz*, *Bolckwitz*, *Polckwitze*, *Polckwiz* etc. auch im Univ. Lex Th. 4, S. 477. Latenisch heißt es *Polcovitum*, vid. Henelii *Silesiogr. renov.* to. 1, c. 7, §. 118, p. 430.

53 Tamże; w oryginalu: (*) Sie existirte schon im XII. Jahrhundert. Im J. 1342 verpfändete H. Johann v. Steinau das Oppidum *Bolkewiz* an König Karl v. Böhmen, vor 400 Mark Groschen; vid. Jo. Pet. v. Ludewig Reliqu. Manuscript. to. 5, p. 620.

54 Tamże; w oryginalu: (b) s. Hr. Senat. Ern. Gottl. Preybisch Alphab. Lexic. Der Kgl. Preuß. Posten in Schles. 1 Abschnitt tab. W. S. 70.

55 Tamże; w oryginalu: (c) s. Mart. Zeillers, *Itinerar. German. Cont.* l, c. 31, No. 25.

56 Tamże; w oryginalu: (d) s. Henel ibid. und *Schles. Kern-Chron. Th.* 1, S. 151.

§. 2. Im 16ten Jahrhundert war sie dem Ritter Hanns v. Schönaich, u. dessen Sohne Fabian Frhrn. v. Schönaich, zuständig. Es haben eben diese Herren hiesige alte Stadt-Pfarrkirche, zu S. Michael genennt, mit der Predigt des h. Evangelii erfreut (s. S. 17) u. wenigstens v. 1555 an, waren hier Prediger der Augspurg. Konfession. Ein Unglück wars daher, daß im Novemb. 1628 die gewalsame Lichtensteinsche Dragoner-Befehlung auch die Luthr. Polkwizer traf, u. Polkwiz, nebst andern Kreisstädten, das berusne Religions-Statut d. d. 23 Dez. 1628 unterschreiben (e) musste (S. 25, not. *). Die Ankunft der Schweden u. Sachsen, die in den J. 1631 = 1646 oft in Schlesien abwechselte, veränderte eben so oft die hiesige Religions-Uebung. Endlich wurde 6 Febr. 1654 die Polkwizer Pfarrkirche, von der K. Bisch. Redukt. Kommission, den Luthrischen Bürgern ganz entrissen.

§. 3. Unter der kgl. Preußischen Regierung über Schlesien bekam Polkwiz bereits im Januar 1741 seine freye Luthr. Religions-Uebung wieder. Es wurde dieselbe zuerst aufm freyen Markte angestellt, u. hernach hier eine eigne Evangel. Kirche 1746 zu erbauen angefangen, u. dieselbe 2 Pfingst-Tage 1747 eingeweiht. Magistrat u. Bürgerschaft haben das Jas Patronatus gemeinschaftlich. Es sind dieser Kirche auf beständig incorporirt: 1) Stadt Polkwiz; 2) Dorf Nieder-Polkwiz; 3) Oberzauche; 4) Arnsdorf; 5) Musternich; 6) Gusitz; 7) Trebitsch, u. 8) Friedrichswalde, eine in der Polkwizer Heyde liegende neue Kolonie.

§. 4. Luthrische Pastoren alhier, in alter und neuer Zeit, waren

A. Unter K. Böhm. Regierung:

1.	v. 15	= 1589.
2.	Paul Kleßel, Sen. v. Hirschberg, v. 1589 = 1598 w. Past. zu Tief-Hartmannsdorf (§. 5)	
3.	M. Georg Faust, v. Reichenbach, v. 1599 = 1606, w. Past. in Reichenbach (s. S. 99)	
4.	Georg Geber, v. Lauban, v. 1607 = 1616, f. Kunzendorf.	
5.	Johann Baumann, Jun. v. Rauban, v. 1617 = 5 Nov. 1628, wurde Erulant.	
6.	Val. Eichholz, v. Sonnewalde, war Diak. hier v. 10 Dez. 1624 = 5 Nov. 1628, w. Erul.	
7.	Jo. Baumann, secunda vice v. 1632 = 1646.	
8.	Val. Eichholz, secunda vice, Past. alhier, v. 1647 = 1651, zog nach Thiemendorf (§. 5)	
9.	Balthasar Streger, Boruss. v. 1651 = 1652 (§. 6).	

B. Unter

(e) Es fängt sich diese falsche u. schädl. Urkunde also an: „Wir Burgermeister und Rathmanne, „Stadt- u. Hoff-Schöppen, Eltesten u. Geschwornen, zusammen der ganzen Bürgerschaft zu Gross-Glogaw, niemand ausgenommen, Wndt dann Wir Burgermeister und Rathmanne der incorporirten Städte des Glogawischen Fürstenthums, Freystadt, Guhrau, Sprettan, Grünberg, „Schwiebusken, Polkwitz, in Nahmen und trageuder Vollmacht all Unser ißgenannten Städte „Eltesten, Geschwornen, u. ganzer Bürgerschafft, Urkunden für Uns und all unsrer Nachkommen-„den, daß Wir Uns freiwilligen, ungezwungen und ungedrungen, sonder Zweifels auf Einge-„bung Gottes, mit einander vertrönen, und einheiliglichen dahin verglichen haben.“ = Wie we-“nig wahr es aber ist, daß dieser Religions-Revers (der in Wien vom P. Lamormaine geschmiedet war, u. vom Gr. Dohna u. Oppersdorf durch Gewalt der Lichtenstein, Dragoner, den Städten zur Unterschrift vorgelegt wurde) freiwillig, ungezwungen und ungedrungen ausgesertigt werden, ist oben K. 2, S. 19 u. f. zu ersehen.

Kontynuacja opisu miasta znajduje się na następnej stronie:

„§. 2. W XVI wieku było ono własnością rycerza Hannsa von Schönaich, a także jego syna Fabiana barona von Schönaich. Ci sami panowie posiadali też stary kościół miejski, zwany św. Michałem, gdzie głoszono kazania Świętej Ewangelii i przynajmniej od 1555 roku byli tu kaznodzieje konfesji augsburskiej. Dlatego niefortunne było to, że w listopadzie 1628 roku brutalna konwersja dragonów Lichtensteina dotknęła również luteranckich polkowiczan, a Polkowice, wraz z innymi miastami okręgu, musiały podpisać (e) statut religijny z 23 grudnia 1628 roku. Wraz z przybyciem Szwedów i Sasów, którzy w latach 1631-1646 często naprzemiennie pojawiali się na Śląsku, równie często zmieniała się miejscowa praktyka religijna. Ostatecznie 6 lutego 1654 roku kościół parafialny w Polkowicach został przez Komisję Redukcyjną całkowicie odebrany luterańskim obywatelom.

Pod rządami Prus Królewskich na Śląsku, Polkowice odzyskały wolną luterańską praktykę religijną już w styczniu 1741 roku. Najpierw była ona prowadzona na rynku, a następnie w 1746 roku zbudowano tu oddzielnny kościół protestancki, który poświęcono w drugi dzień Zielony Świątek 1747 roku. Patronat sprawują wspólnie magistrat oraz mieszkańcy miasta. Do kościoła tego przynależą: 1) miasto Polkowice; 2) wioska Polkowice Dolne; 3) Sucha Góra; 4) Kaźmierzów; 5) Moskorzyn; 6) Guzice; 7) Trzebcz i 8) Biedrzychowa, nowa kolonia leżąca w lesie polkowickim”⁵⁷.

57 Tamże, s. 208; w oryginalu: §. 2. Im 16ten Jahrhundert war sie dem Ritter Hanns v. Schönaich, u. dessen Sohne Fabian Frhrn. v. Schönaich, zuständig. Es haben eben diese Herren hiesige alte Stadt-Pfarrkirche, zu S. Michael genannt, mit der Predigt des h. Evangelii erfreut (s. S. 17) u. wenigstens v. 1555 an, waren hier Prediger der Augspurg. Konfession. Ein Unglück wars daher, daß im Novemb. 1628 die gewalsame Lichtensteinische Dragoner-Bekehrung auch die Luthr. Polkwizer traf, u. Polkwiz, nebst andern Kreis-Städten, das berufne Religions-Statut d. d. 23 Dez. 1628 unterschreiben (e) muste (S. 25, not. *). Die Ankunft der Schweden u. Sachsen, die in den J. 1631-1646 oft in Schlesien abwechselte, veränderte eben so oft die hiesige Religions-Uebung. Endlich wurde 6 Febr. 1654 die Polkwizer Pfarrkirche, von der K. Bisch. Redukt. Kommission, den Luthrischen Bürgern ganz entrissen. §. 3. Unter der Kgl. Preußischen Regierung über Schlesien bekam Polkwiz bereits im Januar 1741 seine freye Luthr. Religions-Uebung wieder. Es würde dieselbe zuerst aufm freyen Markte angestellt, u. hernach hier eine eigne Evangel. Kirche 1746 zu erbauen angefangen, u. dieselbe 2 Pfingst-Tage 1747 eingeweyht. Magistrat u. Burgerschaft haben das Jas Patronatus gemeinschaftlich. Es sind dieser Kirche auf beständig incorporirt: 1) Stadt Polkwitz; 2) Dorf Nieder-Polkwitz; 3) Oberzauche; 4) Arnsdorf; 5) Musternich; 6) Gusit; 7) Trebitsch, u. 8) Friedrichswalde, eine in der Polkwitzer Heyde liegende neue Kolonie.

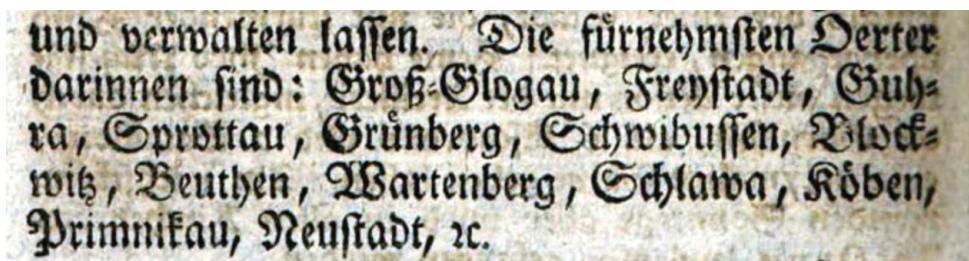
Na poprzednich stronach przywołałem dwie książki o których wiemy, że Friedrich Albert Zimmermann korzystał z nich w trakcie przygotowywania opisu Polkowic. Pierwszą z nich napisał Johann Peter von Ludewig i brak tam odwołań do dalszych źródeł.

Jednak w drugiej książce jej autor, a więc Siegismund Justus Ehrhardt, powołuje się na wcześniejsze opracowania innych badaczy. Warto zlokalizować i przejrzeć te źródła, gdyż zapewne próbował do nich dotrzeć (i zapewne dotarł) także Friedrich Albert Zimmermann.

a) Caspar Schneider

W jednym z przypisów dolnych S. J. Ehrhardt stwierdza: „In Kasp. Schneiders Beschr. d. Oderstr. S. 140 (ed. 1741, 8) steht per error Corrector: Blockwitz”.

Przywołany tu autor to Caspar Schneider, natomiast tytuł „Beschr. d. Oderstr.” należy rozwinąć jako *Geographisch-historische Beschreibung des Oderstrohms*. Faktycznie na wspomnianej 140 stronie tego opracowania pojawia się zniekształcona nazwa miasta: *Blockwitz*⁵⁸.

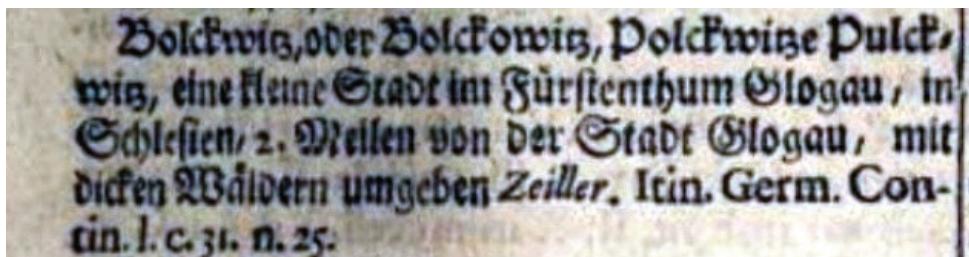
33. *Blockwitz* jako błędnie zapisana nazwa miasta Polkowice. Źródło: C. Schneider, dz. cyt., s. 140.

58 C. Schneider, *Geographisch-historische Beschreibung des Oderstrohms*, Frankfurt und Leipzig 1742, [13] s. 140.

b) Grosses vollständiges Universal-Lexicon

Wspomniany wcześniej Siegmund Justus Ehrhardt opisując miasto Polkowice wspomina: „inne stare nazwy, *Bolcowitz*, *Bolckwitz*, *Polckwitze*, *Polckwiz* etc. znajdują się też w Uniwersalnym Leksykonie, tom 4, strona 477”⁵⁹.

Przywołany tu Uniwersalny Leksykon to *Grosses vollständiges Universal-Lexicon*, którego tom 4 wydano w 1733 roku. Miasto Polkowice wzmiankowano w nim właśnie na 477 stronie:

34. Opis miasta Bolckwitz w leksykonie. Źródło: Grosses..., dz. cyt., s. 477.

„*Bolckwitz*, albo też *Bolckowitz*, *Polckwitze* i *Pulckwitz*, małe miasteczko w księstwie głogowskim, na Śląsku, dwie mile od miasta Głogów, otoczone gęstymi lasami (...)"⁶⁰.

Po wpisie przywołano tu następujące źródło: „*Zeiller. Itin. Germ. Contin. l. c.31. n.25*”. O tej publikacji Zeillera więcej napiszę na następnej stronie.

59 S. J. Ehrhardt, dz. cyt., s. 207; w oryginalu: (...) sonst stehen ihre alte Nahmen, *Bolko-witz*, *Bolckwitz*, *Polckwitze*, *Polckwiz* etc. auch im Univ. Lex. Th. 4, S. 477.

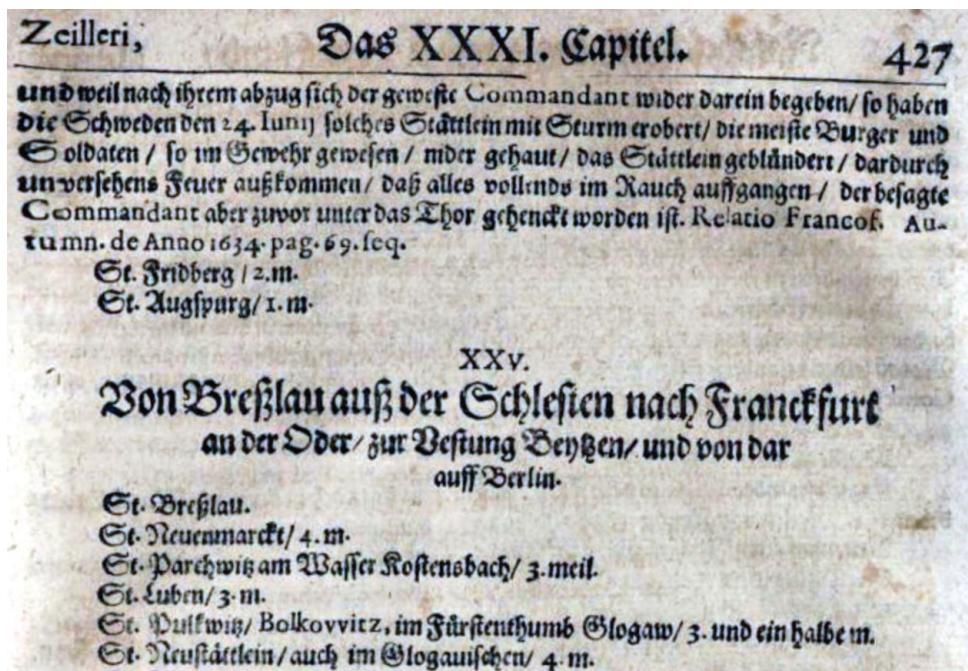
60 *Grosses vollständiges Universal Lexicon...*, Halle und Leipzig 1733, [3] s. 477; w oryginalu: *Bolckwitz, oder Bolckowitz, Polckwitze Pulckwitz, eine kleine Stadt im Fürstenthum Glogau, in Schlesien, 2. Meilen von der Stadt Glogau, mit dicken Wäldern umgeben Zeiller. Itin. Germ. Contin. l. c. 31. n. 25.*

c) **Martin Zeiller**

Wspomniany na poprzedniej stronie *Grosses vollständiges Universal Lexicon* przywołuje następujące źródło: „Zeiller. Itin. Germ. Contin. l. c. 31. n. 25”⁶¹.

Także Caspar Schneider odnosi się do tej samej publikacji: „s. Mart. Zeillers, Itinerar. German. Cont. l. c. 31, No. 25”⁶².

Poszukując tego dzieła ustaliłem, że mowa tu o książce Martina Zeillera, której początek rozbudowanego tytułu brzmi *Itinerarium Germaniae continuatio I.* To właśnie tutaj, w rozdziale 31, punkt 25, natrafiłam na wzmiankę o podróży z Wrocławia do Frankfurtu, której trasa wiodła przez Polkowice:

35. Wzmianka o mieście Pulkwitz/Bolkovvitz. Źródło: M. Zeiller, dz. cyt., s. 427.

61 Grosses..., dz. cyt., s. 477.

62 C. Schneider, dz. cyt., s. 140.

Tak więc autor, wyruszywszy z Wrocławia, jechał przez Środę Śląską, Prochowice, Lubin, Polkowice, Nowe Miasteczko itd. Jednakże z wzmianki o samych Polkowicach dowiadujemy się tu jedynie tyle: było to miasto, określano je nazwami *Pulkwitz* i *Bolkowitz*⁶³, znajdowało się ono w księstwie głogowskim oraz leżało trzy i pół mili za Lubinem⁶⁴.

Co ciekawe u przywołanego wcześniej Ehrhardta odwołanie do książki Zeillera odnosi się do stwierdzenia, że miasto Polkowice „otoczone jest dużym obszarem leśnym”⁶⁵. Natomiast u Zeillera brak jakiejkolwiek informacji o takowym otoczeniu leśnym.

To w Uniwersalnym Leksykonie znalazło się stwierdzenie, że miasto Polkowice jest „otoczone gęstymi lasami”⁶⁶, a zaraz potem odwołanie do Zeillera. Jednak tam przypis ten dotyczył się całego hasła, a nie leśnego otoczenia.

Warto też zwrócić uwagę na fakt, że choć Zeiller podaje nazwy miasta w formach *Pulkwitz* i *Bolkowitz*, to powołujący się na tegoż autora twórcy Uniwersalnego Leksykonu podają nazwy *Bolckwitz*, albo też *Bolckowitz*, *Polckwitze* i *Pulckwitz*⁶⁷, lecz żadna z tych nazw nie występuje u Zeillera!

63 Widoczny tu archaiczny zapis *vv* to w rzeczywistości litera *w*.

64 M. Zeiller, *Itinerarium Germaniae continuatio I.* ..., Straßburg 1674, [16] s. 427; w oryginale: *St. Pulkwitz / Bolkovvitz, im Fürstenthumb Glogaw / 3. und halbe m.*

65 S. J. Ehrhardt, dz. cyt. s. 207; w oryginale: (...) u. *Hat eine grosse Heyde umher (c)...*.

66 *Grosses...*, dz. cyt., s. 477; w oryginale: (...) mit dicken Wäldern umgeben (...).

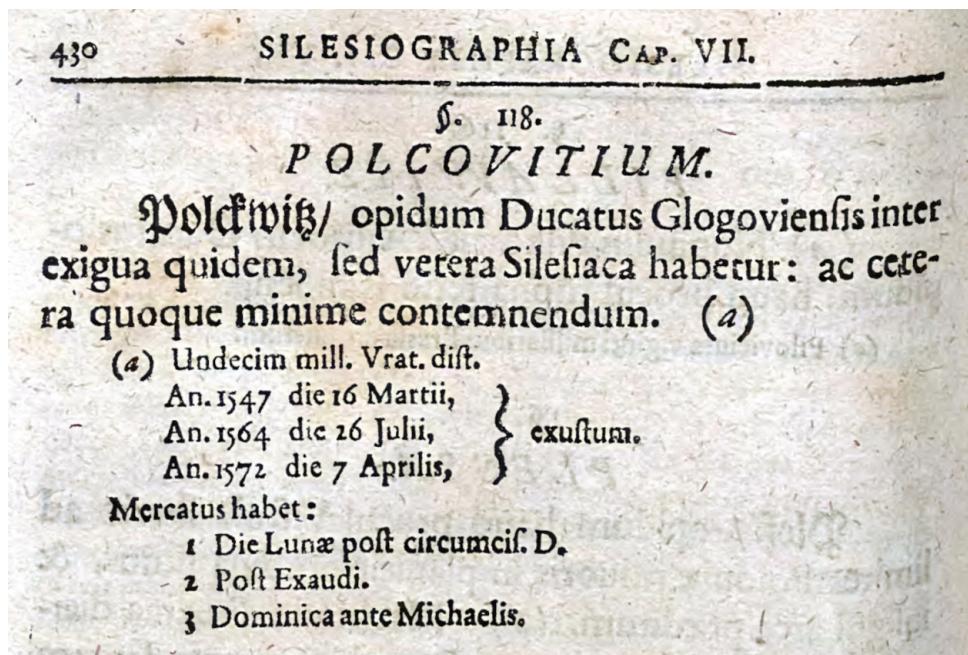
67 Tamże; w oryginale: *Bolckwitz, oder Bolckowitz, Polckwitze Pulckwitz.*

d) Nicolai Henelii

Przywołany wcześniej Ehrhardt w swoim opisie miasta Polkowice stwierdza: „Po łacinie nazywa się ono *Polcovitium*, patrz Henelii Silesiogr. renov. to. 1, c. 7, §. 118, p. 430”⁶⁸.

Z tego samego źródła ma też pochodzić informacja, że „Spłonęło ono 16 marca 1547 roku, 26 lipca 1564 roku i 7 kwietnia 1572 roku”⁶⁹.

Spójrzmy więc do pierwszego tomu książki *Silesiographia renovata...*, której autorem jest Nicolai Henelii. Znajdziemy tam następujący opis Polkowic:

36. Wzmianka o mieście Polcovitium. Źródło: N. Henelii, dz. cyt., s.430.

68 S. J. Ehrhardt, dz. cyt., s. 207; w oryginale: *Latenisch heißt es Polcovitium, vid. Henelii Silesiogr. renov. to. 1, c. 7, §. 118, p. 430.*

69 Tamże; w oryginale: *Sie ist 16 Merz 1547, 26 Jul. 1564, u. 7 Apr. 1572 abgebrannt.*

Po łacińskiej nazwie *Polcovitium* pojawia się niemiecka nazwa *Polckwitz* oraz informacja, że jest to miasto w księstwie głogowskim, zaliczające się wprawdzie do małych, ale starych miast śląskich. Odległość od Wrocławia to jedenaście mil. Spłonęło 16 marca 1547 roku, 26 lipca 1564 roku oraz 7 kwietnia 1572 roku. Na końcu podane są daty targów: pierwszy w poniedziałek po Święcie Obrzezania Pańskiego⁷⁰, drugi po *Exaudi*⁷¹, trzeci w niedzielę przed Michałem⁷².

70 W Kościele katolickim święto to obchodziło się 1 stycznia; dziś jest to Uroczystość Bożej Rodzicielki Maryi.

71 Niedziela *Exaudi* to szósta niedziela po Wielkanocy.

72 N. Henelii, *Silesiographia renovata, necessariis scholiis, observationibus et indice aucta, pars prior, apvd Christianvm Bavchivm, Wratislaviae et Lipsiae 1704, [4] s. 430;* w oryginale: §. 118. *POLCOVITIUM. Polckwitz / opidum Ducatus Glogoviensis inter exigua quidem, sed vetera Silesiaca habetur: ac cetera quoque minime contemnendum.* (a) (a) *Undecim mill. Vrat. dist. An. 1547 die 16 Martii, An. 1564 die 26 Julii, An. 1572 die 7 Aprilis, } exustum. Mercatus habet: 1 Die Lunæ post circumcis. D. 2 Post Exaudi. 3 Dominica ante Michaelis.*

e) **Ernst Gottlieb Preybisch**

Siegismund Justus Ehrhardt odwołuje się też do następującej publikacji:

„(b) s. Hr. Senat. Ern. Gottl. Preybisch Alphab. Lexic. Der Kgl. Preuß. Posten in Schles. 1 Abschnitt tab. W. S. 70”⁷³.

W innym miejscu opracowania Ehrhardta wspomniany jest z kolei „Pan Ernst Gottlieb Preybisch, dziś senator w Winzig, niegdyś pocztmistrz w Polkowicach, którego *Alphabet. Lexicon von den Kögl. Preuß. Post-Aemter etc. in Schlesien* wydrukowano we Wrocławiu w 1768 roku (...)"⁷⁴.

Nie udało mi się dotrzeć do tej publikacji, która była wydanym w 1768 roku leksykonem królewskich pruskich urzędów pocztowych na Śląsku.

73 S. J. Ehrhardt, dz. cyt., s. 207.

74 Tamże, s. 80; w oryginale *Hr. Ernst Gottlieb Preybisch, jetziger Senator in Winzig, ehemals Postmeister zu Polkwitz, dessen Alphabet. Lexicon von den Kögl. Preuß. Post-Aemter etc. in Schlesien - - zu Bresl. 1768, 4. auf 14½ Vog. Gedruckt, u. ein sehr drauchbares Werkchen ist.*

Zihendorff, sind Abeliche Güter, wie vol dieses Weichbild mehr Waldung als Dorffschaften hat, da es sich doch in die Breite auf drey, und in die Länge auf vier Meilen belauft.

5.) Das Grünbergische Weichbild, darinnen

Grünberg, Lat. Grunberga, eine feine be-mauerte Stadt, 7. Meilen von Glogau gelegen, ist von Herzog Heinrichs des Treuen Sohnen An. 1320. erbauet worden. Althier wird der meiste Wein in Schlesien gebauet, welcher aber gar sehr tartarisch.

Wartenberg, ein Städtlein disseits der Oder, mit einer darzu gehörigen schönen Herrschafft, welche meistens nun denen PP. Jesuiten zu Glogau zuständig.

Die vornehmste Ritter-Size sind: Deutsches Kessel, Lowaldau, Kontor, Schweidnitz.

6.) Das Bolckowitzsche ist das kleineste Weichbild unter allen, darinnen

Bolckowitz, eine alte mit einer schlechten Ringmauer umgebene Stadt, dritthalb Meilen von Glogau gelegen, ist öfters abgebrant.

Heingendorff, an der Sprotte, ein altes berühmtes und vormal besetztes Schloß, welches 1642. von denen Schweden ruinirt worden.

Parchau und Gläsersdorff sind vornehme Ritter-Size.

Zum Fürstenthum Glogau wird nunmehr auch gerechnet der bekannte Schwibusische Crayß, welcher von dem Kaiser Charles den

f) Johann David Köhler

Siegismund Justus Ehrhardt po wzmiiance o pożarach trawiących miasto Polkowice zamieścił następujący przypis dolny:

„(d) patrz przywołany już Henelii oraz *Schles. Kern-Chron.*, tom 1, strona 151”⁷⁵.

W innym miejscu można natrafić też na bardziej szczegółowe informacje dotyczące tej pozycji:

„Jo. Dav. Köhlers. *Schles. Kern-Chronik*, Th. I, (ed. Nürnb. 1710, 8,)”⁷⁶.

Poszukując tej książki, której autorem jest Johann David Köhler, ustaliłem, że jej tytuł to *Schlesische Kern-Chronicke...*, jednak nie udało mi się znaleźć wydania z 1710 roku. Skan do którego dotarłem ukazuje książkę wydaną również w Norymberdze, lecz w 1741 roku. Być może stąd wynika, że opis Polkowic znajduje się tu nie na 151, lecz na 131 stronie (choć bardziej prawdopodobne wydaje mi się pomylenie w druku cyfr 3 i 5).

W opisie księstwa głogowskiego wspomniano tu weichbild⁷⁷ polkowicki:

„6. Polkowicki jest najmniejszym weichbildem spośród wszystkich, a w nim:

Bolcokwitz, stare miasto otoczone słabym murem obronnym, położone trzy i pół mili od Głogowa, spłonęło wielokrotnie (...)”⁷⁸.

75 S. J. Ehrhardt, dz. cyt., s. 207; w oryginale: (d) s. *Henel ibid. und Schles. Kern-Chron. Th. 1, S. 151.*

76 Tamże, s. 195.

77 Weichbilde to okręgi administracyjne wokół miast, obejmujące wioski położone w ich sąsiedztwie.

78 J. D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronicke oder kurtze jedoch gründliche Geographisch-Historisch-und Politische Nachricht von dem Herzogthum Schlesien*, bey Buggel und Seitz, Nürnberg 1741, [8] s. 131; w oryginale: 6. Das Bolckowitzsche ist das kleineste Weichbild unter allen, darinnen Bolcokwitz, eine alte mit einer schlechten Ringmauer umgebene Stadt, dritthalb Meilen von Glogau gelegen, ist öfters abgebrant.

4. Autorzy przywołujący opis Zimmermanna

Zawarty w książce Friedricha Alberta Zimmermanna opis miasta Polkowice niewątpliwie wykorzystywany był w późniejszych latach przez kolejnych badaczy historii miasta. Pewną ciekawostką jest tu fakt, że choć można natrafić na odwołania do tego dzieła, to zawierają one pewien błąd. Nieporozumienie dotyczy autora opisu, gdyż natrafiam na publikacje podające, że jest nim Johann Ernst Tramp. Jednak osoba ta była jedynie wydawcą tejże publikacji.

Jak zauważyłem, zarówno na stronie tytułowej dziesiątego tomu (patrz ilustracja 1 na stronie 6), tak jak i w samej w treści tej książki Friedricha Alberta Zimmermanna, nie umieszczono nazwiska autora, i prawdopodobnie właśnie to wyjaśnia źródło pomyłki.

4.1. Guido Leitgeb

Guido Leitgeb, autor książki opisującej siedemsetletnią historię miasta Polkowice, w zamieszczonym na końcu swojego opracowania wykazie literatury przywołuje następujące źródło: „Tramp, Johann Ernst, Beiträge zur Beschreibung von Schlesien. Brieg 1791”⁷⁹. Jak widać autorstwo tejże pozycji przez pomyłkę przypisano wydawcy.

Kilka fragmentów, które oznaczono przypisami końcowymi o numerach 42, 50, 106⁸⁰ i 154⁸¹, odwołuje się do interesującej nas książki. Dwa pierwsze dotyczą drobnych wzmianek z opisu Zimmermanna i je tu pomijam. Natomiast dwa kolejne przywołują dość obszerne cytaty, które umieściłem tu w przypisach dalszych. Ich tłumaczenie zamieszczam na kolejnej stronie.

79 G. Leitgeb, 700 Jahre Geschichte Stadt Heerwegen, Prien-Frauenwörth im Chiemsee 1958, [9] s. 112.

80 Tamże, s. 54–55; w oryginale: *Nichts aber war mehr von der alten Deckenmalerei festzustellen, die unter dicken Übermalungsschichten im Kirchenschiffe ruhte und nach einer Beschreibung aus dem Jahre 1791 sich folgenderart darstellte*¹⁰⁶: „Die innere Decke besteht aus Tafelwerk von Holz; in jeder Tafel siehet man einen Heiligen und eine Heiligin gemalt, mit dessen (oder deren Namen...) und Beischrift des Charakters derjenigen Wohltäter, die solches verfertigen ließen. Es ist sehr auffallend, wenn man da liest: St. Barbara / Postmeisterin; St. Catharina / Burgermeisterin usw. Auf dem oberen Altarblatte hingegen ist der Kirche Schutzpatron, Erzengel Michael, zu sehen mit der Unterschrift: St. Michael / Parochus Polkwitzensis.“

81 Tamże, s. 92; w oryginale: *Einen Blick in die Schichtung von 1791 verschafft ein zeitgenössischer statistischer Nachweis. Demnach bestand der Nahrungserwerb der Bürgerschaft: 1. in Ackerbau der „begüterten Bürger“, 2. dem Brau-Urbar mit dem 64 städtische Häuser berechtigt waren; unter dem Ausschrotzwange standen 7 Dorf- und 2 Vorstadt-Kretschams, wohin das Polkwitzer Bier geliefert wurde. 3. im Handel von 7 Kramern betrieben. 4. in verschiedenen Handwerken und Künsten; es fanden sich hier: 1 Apotheker, 3 Bader, 8 Bäcker mit 8 Bänken, 4 Branntweinbrenner, 3 Brauer, 1 Drechsler, 2 Färber, 8 Fleischer mit 12 Bänken (die 1787 konsumierten: 46 Stück Rindvieh, 518 Schweine, 1124 Hammel, 1091 Kälber), 2 Glaser, 1 Handschuhmacher, 3 Hutmacher, 16 Kürschner, 1 Maurer, 1 Ölschläger, 2 Rademacher (Stellmacher), 2 Riemer, 4 Sattler, 2 Schlosser, 2 Schleifer, 3 Schmiede, 10 Schneider, 1 Schornsteinfeiger, 12 Schuster mit 12 Bänken, 1 Seifensieder, 3 Seiler, 1 Stärkemacher, 3 Strumpfstricker, 2 Tischler, 5 Töpfer, 1 Tabakpfeifenmacher, 18 Tuchmacher, 1 Tuchscherer, 2 Weißgerber, 11 Zeug- und Mesolanmacher, 2 Ziegelstreicher, 2 Zimmerleute u. a. m. — Die Wollenschläger haben 1787 ungefähr 1440 Stein Wolle geschlagen. 1 Stein = 24 Pf. Um 1750 war ferner 1 Geigenbauer und ein Goldschmied ansässig, der Mitglied der „Herrenzeche“ war und sein Feinlot nach Glogauer Gewicht stempeln mußte*¹⁵⁴.

a) Grzegorz Kardyś

W 2024 roku Grzegorz Kardyś opublikował opracowane przez siebie tłumaczenie wspomnianej na poprzedniej stronie książki Guido Leitgeba. Pojawiająca się tam nazwa opisu Friedricha Alberta Zimmermanna przetłumaczona została na język polski jako: „Tramp, Johann Ernst, Przyczynki do opisu Śląska. Brieg 1791 r.”⁸².

Z kolei dwa przywołane już wcześniej fragmenty, zawierające cytaty z tejże książki, przełożono w ten oto sposób:

Nic jednak nie pozostało ze starego malowidła sufitowego, które spoczywało pod grubymi warstwami przemalowań w nawie kościoła i według opisu z roku 1791 przedstawiało się następująco¹⁰⁶:

„Wewnętrzny sufit składa się z drewnianych paneli; na każdym panelu namalowany jest święty i święta, z jego (lub jej) imieniem i napisem o charakterze dobroczynów, którzy go wykonali. Bardzo uderzające jest czytanie: Święta Barbara / naczelnik poczty; Święta Catharina / Burgermeisterin-pani burmistrz itd. Natomiast na górnym skrzydle ołtarzowym widnieje patron kościoła, Archanioł Michał, z podpisem: St. Michael / Parochus Polkwitzensis-proboszcz parafii Polkowitz”⁸³.

Oraz:

Spojrzenie na rozwarstwienie z 1791 r. zapewnia współczesny zapis statystyczny. Zgodnie z nim produkcja żywności obywateli sła- dało się z:

1. uprawy roli przez »zamożnych obywateli«, 2. baru browarnego, do którego uprawnione były 64 domy miejskie; 7 wiejskich i 2 podmiejskich karczmarzów, gdzie dostarczano piwo Polkowickie, podlegało wydaleniu (Ausschrotzwange). 3. 7 kupców zajmowało się handlem. 4. w różnych zawodach i sztukach; było: 1 aptekarz, 3 piekarzy, 8 piekarzy z 8 ławami, 4 gorzelników, 3 piwowarów, 1 tokarz, 2 farbiarzy, 8 rzeźników z 12 ławami (którzy w 1787 r. spożyli: 46

82 G. Kardyś, 700 lat historii miasta Polkowice. Zredagowana na podstawie oficjalnych źródeł przez Guido Franza-Josefa Leitgeb, Polkowice 2024, [5] s. 89.

83 Tamże, s. 42.

sztuk bydła, 518 świń, 1124 baraniny, 1091 cieląt), 2 szkalarzy, 1 rękawicznika, 3 kapeluszników, 16 kuśnierzy, 1 murarz, 1 olejarz, 2 kołodziejów, 2 wioślarzy, 4 rymarzy, 2 ślusarzy, 2 szlifierzy, 3 kowali, 10 krawców, 1 kominiarz, 12 szewców z 12 ławkami, 1 kotlarz mydła, 3 powroźników, 1 krochmalnika, 3 pończoszników, 2 stolarzy, 5 garncarzy, 1 tworzący fajek tytoniowych, 18 sukienników, 1 postrzygacza sukna, 2 garbarzy, 11 sukienników i mezolanów, 2 kafelkarzy, 2 stolarzy i innych. - W 1787 r. wełniarze ubili około 1440 bel wełny. Około 1750 r. istniał również lutnik i złotnik, który był członkiem „Herrenzeche” i musiał stemplować swoje lutownie z wagą Głogowa¹⁵⁴⁾⁸⁴.

Co ciekawe w książce Zimmermanna brak treści występującej tu w ostatnim zdaniu.

84 Tamże, s. 71-72.

4.2. Roman Tomczak

Tekstem przywołującym najobszerniejsze fragmenty opisu Polkowic autorstwa Friedricha Alberta Zimmermanna jest artykuł Romana Tomczaka, jaki ukazał się w 2007 roku w „Gazecie Polkowickiej”.

» DZIEJE JEDNEGO MIEJSCA

Miasto za cztery tysiące marek

W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej na Piasku we Wrocławiu, w gabinecie Śląsko-Łużyckim pod sygnaturą I 1614, znajduje się niepozorna książeczka, wydana w 1791 r. w Brzegu. Jej autor, Johann Ernst Tramp nadał jej tytuł „Beitraege zur Beschreibung von Schlesien” czyli „Przyczynki do zapisków śląskich” i opisał w niej szczegółowo wszystkie (!) miasta i wsie należące do ówczesnego okręgu głogowskiego.

Jednak o wartości tej książki nie decyduje - na szczęście! - ani jej objętość, ani szata graficzna, tylko merytoryczna zawartość. A ta przynosi zdumiewająco ciekawe informacje o Polkowicach z okresu, w którym książka powstała. Dzięki niej możemy dzisiaj przyjrzeć się naszym Polkowicom z perspektywy ponad dwustu lat! Przyjrzymy się zatem bliżej naszemu miastu w drugiej połowie XVIII w. Przekonajmy się, jak - zaborcy pewnie celowo przez autora - obiektywny i beznamytny

ton narracji, po przeszło dwóch wiekach przysparza cierpliwemu badaczowi i czytelnikowi wypieków, a bezbarwny opis wypełnia się kolorem.

„Polkwiz, albo jak podają stare źródła: Bolkewitz, Bolcovica, Bolkowiz, Polkwize, Pulkwiz, po łacińsku jednak Polkovitum” - tak zaczyna swój raport o Polkowicach Johann Tramp. Manry wie tutaj do czynienia z jednym z niewielu źródeł, które tak wyraźnie i jednocześnie podają łacińską nazwę naszego miasta. Dalej czytamy: „To małe miasteczko leży 3 mil od księcia grodu Głogowa, 2 mil od Lubina, 5 mil od Legnicy, 12 mil od Wrocławia i wydaje się, że swój rodowód wzmacnia księciu Bolesławowi Wysockiemu; jednakowoż miejsce to znane było od co najmniej dwunastej stulecia. W roku 1342 książę Jan ze Ścinawy zastawił oppidum Bolkewiz, bo tak było wówczas zwyczaj, królowi Karolowi IV Luksemburskiemu za 4000 marek. W XVI w.

miejscowość ta (Polkowice - R.T.) przypada rycerzu Hansovi von Schoenaiach, a po jego śmierci jego synowi Fabianowi hr von Schoenaiach, prawcypodobnie także jako zastat. W roku 1547, 16 marca oraz w roku 1564, 26 lipca całe miasto doszczętnie spłonęło, a w roku 1572 w poniedziałek wielkanocny (7 kwietnia) spłonęło do ostatniego zaalku.” Zwłaszcza ten fragment pomaga nam dziś zabić sobie sprawę z tego, jak wielkim nieszczęściem (aż do XIX w. włącznie) był dla XVI-wiecznego miasta pożar. I dalej: „(...) Podczas wojny trzydziestioletniej miasto zmęczone było zarówno przez przyjaciel, jak i przez wrogów, tak samo podczas wojny siedmiomiejskiej bywają niekiedy odwieziane przez Rosjan i Austriaków, którzy wprowadzili rabowali, chybą, że nakładali na mieszkańców kontyngenty i obowiązkowe dostawy. Miasto wieczę jest niewielkie, zewsząd otoczone lasami, wprowadzi gestymi, ale łącznymi, brukowanymi, ma 3 bramy i w

Polkowice w czasach, kiedy opisywał je Johann Ernst Tramp

większość zachowane murów miejskich, natomiast w miejscach gdzie jest zniszczony, uzupełniono go palisadą.” Kołejny dla współczesnego czytelnika szczegółowy szacunek o polkowickich bramach: Na ogół źródła podają liczbę dwóch bram miejskich - głogowskiej i lubińskiej. Prawdopodobnie jednak istniała i trzecia brama, gdzieś u wylotu dzisiejszej ulicy gdańskiej. W „Historii Polkowic” W.

Machnickiego, na stronie 33 znajdziemy rycinę przedstawiającą Polkowice w połowie XVIII w. Tutaj z kolei można się doszukać aż czterech bram(!), co odpowiadaoby wprowadzenie klasycznego założenia planu miasta zbudowanego na tzw. prawie niemieckim, ale nie znajduje potwierdzenia we wcześniejszej literaturze.

Roman Tomczak

38. Artykuł R. Tomczaka *Miasto za cztery tysiące marek*. Źródło: Gazeta Polkowicka, 4/2007, s. 4.

Czytamy tu:

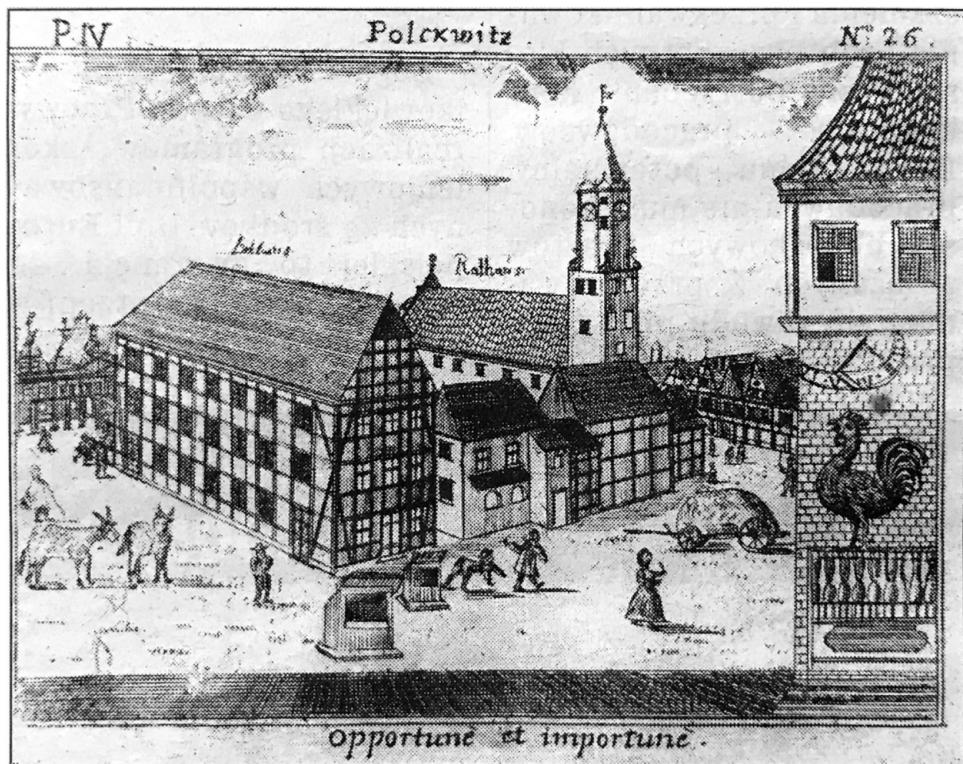
W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej na Piasku we Wrocławiu, w gabinecie Śląsko-Łużyckim pod sygnaturą I 1614, znajduje się niepozorna książeczka, wydana w 1791 r. w Brzegu. Jej autor, Johann Ernst Tramp nadał jej tytuł „Beitraege zur Beschreibung von Schlesien” czyli „Przyczynki do zapisków śląskich” i opisał w niej szczegółowo wszystkie (!) miasta i wsie należące do ówczesnego okręgu głogowskiego.

Jednak o wartości tej książki nie decyduje - na szczęście! - ani jej objętość, ani szata graficzna, tylko merytoryczna zawartość. A ta przynosi zdumiewająco ciekawe informacje o Polkowicach z okresu, w którym książka powstała. Dziękujemy dzisiaj przyjrzeć się naszym Polkowicom z perspektywy ponad dwustu lat! Przyjrzymy

się zatem bliżej naszemu miastu w drugiej połowie XVIII w. Przekonajmy się, jak założony pewnie celowo przez autora - obiektywny i beznamiętny ton narracji, po przeszło dwóch wiekach przysparza cierpliwemu badaczowi i czytelnikowi wypieków, a bezbarwny opis wypełnia się kolorami.

„Polkwiz, albo jak podają stare źródła: Bolkewiz, Bolcowicz, Bolkwiz, Polkwize, Pulkwiz, po łacinie jednak Polkovitium” - tak zaczyna swój raport o Polkowicach Johann Tramp. Mamy więc tutaj do czynienia z jednym z niewielu źródeł, które tak wyraźnie i jednoznacznie podają łacińską nazwę naszego miasta. Dalej czytamy: „To małe miasteczko leży 3 mile od księżycego grodu Głogowa, 2 mile od Lubina, 5 mil od Legnicy, 12 mil od Wrocławia i wydaje się, że swój rodowód zawdzięcza księciu Bolesławowi Wysokiemu; jednakowoż miejsce to znane było od co najmniej dwunastego stulecia. W roku 1342 książę Jan ze Ścinawy zastawił oppidum Bolkewiz, bo tak było wówczas zwane, królowi Karolowi IV Luksemburskiemu za 4000 marek. W XVI w. miejscowości ta (Polkowice - R.T.) przypadła rycerzowi Hansowi von Schoenaich, a po jego śmierci jego synowi Fabianowi hr. von Schoenaich, prawdopodobnie także jako zastaw. W roku 1547, 16 marca oraz w roku 1564, 26 lipca, całe miasto doszczętnie spłonęło, a w roku 1572 w poniedziałek wielkanocny (7 kwietnia) spłonęło do ostatniego zaułka”. Zwłaszcza ten fragment pomaga nam dziś zdać sobie sprawę z tego, jak wielkim nieszczęściem (aż do XIX w. włącznie) był dla XVI-wiecznego miasta pożar. I dalej: „(...) Podczas wojny trzydziestoletniej miasto męczone było zarówno przez przyjaciół, jak i przez wrogów, tak samo podczas wojny siedmioletniej bywało niekiedy odwiedzane przez Rosjan i Austriaków, którzy wprawdzie nie rabowali, chyba, że nakładali na mieszkańców kontrybucję i obowiązkowe dostawy. Miasto wciąż jest niewielkie, zawsze otoczone lasami, wprawdzie gęstymi, ale lichymi, brukowane, ma 3 bramy i w większości zachowane mury miejskie, natomiast w miejscach gdzie jest zniszczony, uzupełniono go palisadą”. Kolejny dla współczesnego czytelnika ciekawy szczegół: trzy bramy miejskie. Na ogół źródła podają liczbę dwóch bram miejskich - głogowskiej i lubińskiej. Prawdopodobnie jednak istniała i trzecia brama gdzieś u wylotu dzisiejszej ulicy gdańskiej. W „Historii Polkowic” W. Machnickiego, na stronie 33 znajdziemy rycinę przedstawiającą Polkowice w połowie XVIII w. Tutaj z kolei można

się doszukać aż czterech bram(!), co odpowiadałoby uprawdzie klasycznym założeniom planu miasta zbudowanego na tzw. prawie niemieckim, ale nie znajduje potwierdzenia we wcześniejszej literaturze⁸⁵.

39. Grafika ilustrująca artykuł R. Tomczaka, na której ukazano rynek miasta Polkowice. Źródło: R. Tomczak, dz. cyt., s. 4.

Korzystając z okazji warto w tym miejscu sprostować dwie pomyłki, jakie wkradły się do przywołanego właśnie artykułu. Pierwsza z nich to stwierdzenie, że autorem opisu był Johann Ernst Tramp – o możliwych przyczynach takiego błędu wspomniałem już wcześniej.

Druga nieścisłość pojawia się już w samym tytule, gdzie mowa jest o czterech tysiącach marek. To niewątpliwie odwołanie do fragmentu, gdzie wspomniano: *W roku 1342 książę Jan ze Ścina-*

85 R. Tomczak, *Miasto za cztery tysiące marek*, [w:] *Gazeta Polkowicka*, nr 4/2007, [14] s. 4.

wy zastawił oppidum Bolkewiz, bo tak było wówczas zwane, królowi Karolowi IV Luksemburskiemu za 4000 marek⁸⁶.

Jednak ja ten fragment tłumaczę następująco: *W 1342 roku książę Jan ścinawski zastawił Oppidum Bolkewiz, jak je podówczas nazywano, królowi czeskiemu Karolowi za 400 marek groszy⁸⁷.* Widać więc, że mowa tu o całkiem innej kwocie: nie czterech tysiącach, lecz czterech setkach marek. Właśnie ta omyłka zainspirowała mnie do tego, aby podjąć próbę dotarcia do źródeł w którym wspomniana jest ta kwota.

Warto w tym miejscu też dodać, że w literaturze można natrafić też na wzmiankę o bardzo podobnej transakcji, kiedy to w 1331 roku książę Jan ścinawski królowi sprzedał, bądź też zastawił, miasto Polkowice za kwotę 4400 talarów⁸⁸. Być może tu należaałoby szukać nieporozumienia dotyczącego sumy 400 marek groszy, 4000 marek lub też 4400 talarów?

86 Tamże.

87 F. A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Zehender Band*, [18] s. 241; w oryginale: 1342 verpfändete Herzog Johann von Steinau das Oppidum Bolke-wiz, wie es genannt wird, an den König Karl in Böhmen für 400 Mark Groschen.

88 W. Machnicki, dz. cyt., s. 12. Czytam tu: *W 1321 roku po śmierci księżnej Matyldy, wdowy po Henryku III, Polkowice przejął najmłodszy syn Przemysław. Po jego śmierci 11 stycznia 1331 roku, Henryk IV Żagański i Jan Ścinawski podzielili się spadkiem po bracie. Jednakże 1 października tegoż roku książę Jan sprzedał swój udział w spadku królowi Janowi Luksemburskiemu. Z kronik niemieckich wynika, że Polkowice zostały tylko zastawione królowi za 4400 ówczesnych talarów. Zastawy takie były zawierane przeważnie na okres 3 lat.*

5. Wygląd Polkowic w XVIII wieku

Przywołany na poprzednich stronach artykuł Romana Tomczaka zilustrowany został bardzo trafnie dobranym rysunkiem, ukazującym polkowicki rynek mniej więcej w tym samym okresie, w którym powstał opis Friedricha Alberta Zimmermanna (patrz ilustracja 39 na stronie 72).

Autorem tego przedstawienia jest Friedrich Bernhard Werner, a zamieszczone ono zostało w jego opracowaniu opisującym śląskie domy modlitwy, znanym pod nazwą *Bethäuser*⁸⁹, a dokładniej w jego IV części⁹⁰, wydanej w 1751 roku. Niestety nie mam dostępu do tej publikacji.

Jednakże inne dzieła tego autora, w tym rękopisy zawierające rysunki ukazujące dawne Polkowice, można odnaleźć w bibliotekach cyfrowych. Dla przykładu skany *Topographia Seu Compendium Silesiae*⁹¹, a więc rękopisu Friedricha Bernharda Wernera, z którego pochodzi reprodukcja zamieszczona na następnej stronie, znajduje się w zasobach Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego⁹².

Dwa kolejne rysunki tego autora zamieszczam też na IV stronie okładki. Więcej przedstawień Polkowic z XVIII wieku zawarłem w mojej publikacji „Polkowice w opisie Friedricha Bernharda Wernera”⁹³.

89 Tytuł tej publikacji brzmi: *Perspectivische Vorstellung derer von Sr Königl: Maytt: in Preussen dem Land Schlesien allergnädigst concidirten Bethäuser wie auch derer nach dem Westphäl. Friedens Schlus [...] Drey Privilegirten Fridens und 6 Gnaden Kirchen [...] gezeichnet und in Kupfer befördert von einem Unpartheischen Verehrer der Schlesischen Denkwürdigkeiten*. 4 Bde. und 1 Supplementband. [Breslau]: 1748-1752.

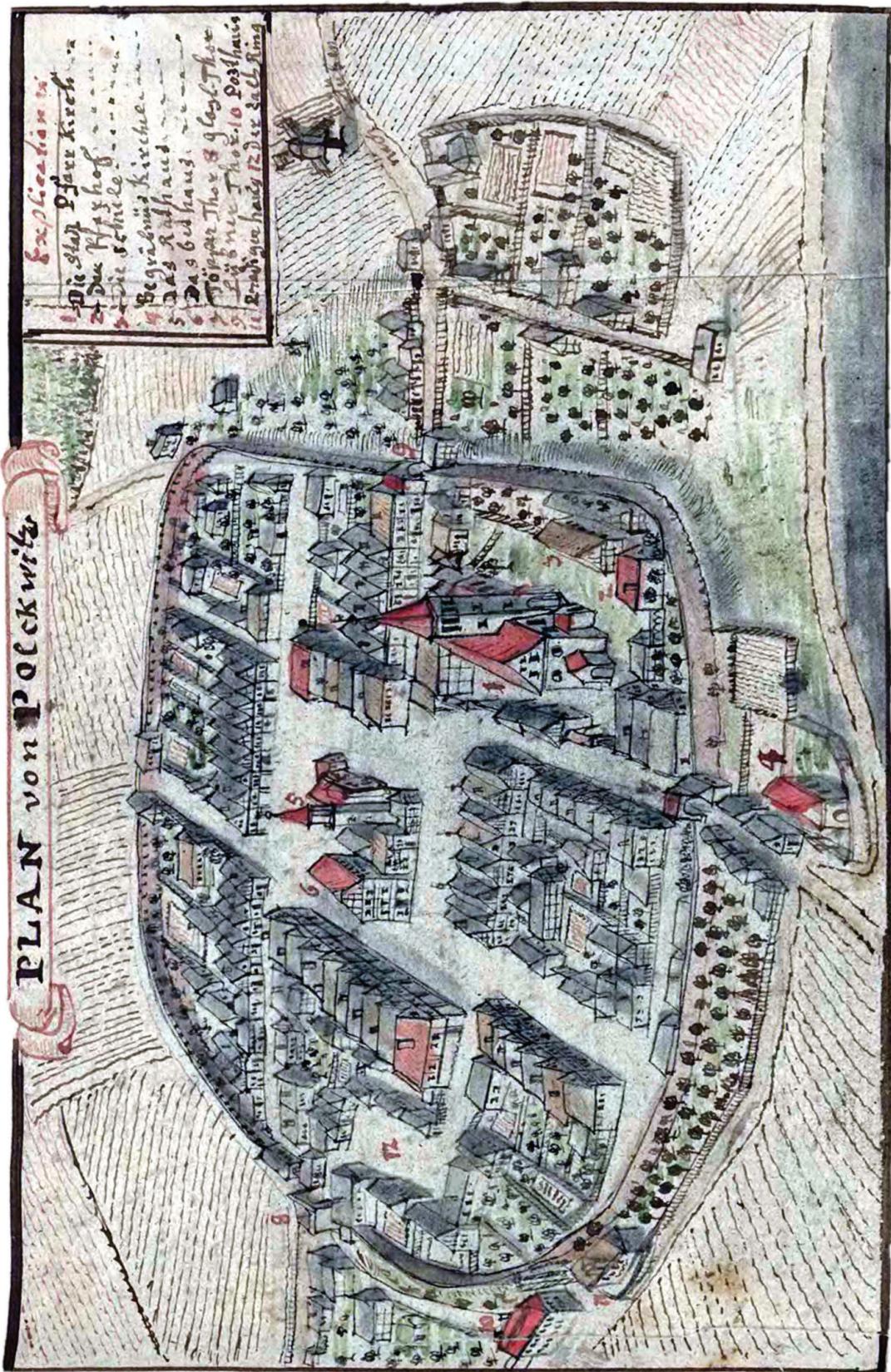
90 Nosi ona podtytuł: *IV. Teil (1751) Fürstentum Glogau, Sagan, Schwiebusser Kreis*.

91 F. B. Werner, *Topographia Seu Compendium*..., [15].

92 Jest to redakcja (egzemplarz) dawnej Pruskiej Kamery Wojennej i Dominialnej we Wrocławiu. Oryginał zawierającego opis Polkowic piątego tomu przechowywany jest dziś w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddział Rękopisów; sygnatura IV F 113 b vol. 3.

93 M. Gabrowski, *Polkowice w opisie Friedricha Bernharda Wernera*, Polkowice 2022, [2].

PLAN von Pockwitz

40. Plan von Polkowitz (pol. plan Polkowic). Źródło: F. B. Werner, dz. cyt., s. 119.

Widoczny na sąsiedniej stronie rysunek F. B. Wernera ukazuje XVIII-wieczne Polkowice widziane z lotu ptaka. Zawarta w prawym górnym rogu legenda ma brzmienie:

Explication

1. Die Stadt Pfarr Kirche
2. Der Pfarhof
3. Die Schule
4. Begräbnüs Kirchel
5. Das Rathaus
6. Das Bethaus
7. Das Töpper Thor
8. glogl. Thor
9. Das Lübner Thor
10. Posthaus
11. Predigerhaus
12. Der Saltz Ring

Powyższe na język polski można przetłumaczyć następująco:

Objaśnienia:

1. Miejski kościół parafialny
2. Plebania
3. Szkoła⁹⁴
4. Kościółek cmentarny
5. Ratusz
6. Dom modlitwy
7. Brama Garncarska
8. Brama Głogowska
9. Brama Lubińska
10. Budynek poczty
11. Dom kaznodziei
12. Rynek Solny⁹⁵.

94 Przy czym tam gdzie wskazano szkołę, w rzeczywistości znajdowała się plebania, a tam gdzie wskazano plebanię, szkoła.

95 M. Gabrowski, dz. cyt., s. 13.

Bibliografia

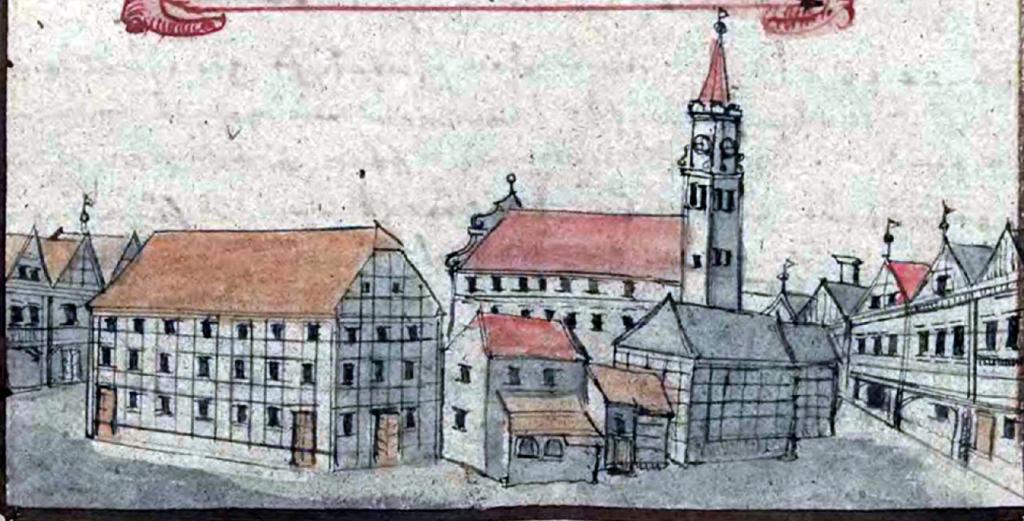
1. Ehrhardt Siegmund Justus, Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens, Dritten Theils, Erster Haupt-Abschnitt, gedruckt bey Johann Gottfried Pappäscze, Liegnitz 1784
2. Gabrowski Marian, Polkowice w opisie Friedricha Bernharda Wernera, Nakładem własnym autora, Polkowice 2022
3. Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bisshero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden, Verlegt Johann Heinrich Zedler, Halle und Leipzig 1733
4. Henelii Nicolai, Silesiographia renovata, necessariis scholiis, observationibus et indice avcta, pars prior, apvd Christianvm Bavchivm, Wratislaviae et Lipsiae 1704
5. Kardyś Grzegorz, 700 lat historii miasta Polkowice. Zredagowana na podstawie oficjalnych źródeł przez Guido Franza-Josefa Leitgeb, Towarzystwo Ziemi Polkowickiej, Polkowice 2024
6. Kardyś Grzegorz, Barszów i zbiornik osadowy „Żelazny Most”, Towarzystwo Ziemi Polkowickiej, Polkowice 2011
7. Kardyś Grzegorz, Kronika zamku Heinzenburg. Historia Barberiny Campanini z Barszowa, Towarzystwo Ziemi Polkowickiej, Polkowice 2024
8. Köhler Johann David, Schlesische Kern-Chronicke oder kurtze jedoch gründliche Geographisch-Historisch-und Politische Nachricht von dem Hertzogthum Schlesien, bey Buggel und Seitz, Nürnberg 1741
9. Leitgeb Guido, 700 Jahre Geschichte Stadt Heerwegen, Heimatverlag Heerwegen, Prien-Frauenwörth im Chiemsee 1958
10. Ludewig Johann Peter, Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc, tomo 5, Frankfurt und Leipzig 1723
11. Molenda Liliana, Dawne zawody i statusy. Glosariusz niemiecko-polski opatrzony przykładami odręcznego zapisu z akt pruskich urzędów stanu cywilnego z terenu Wielkopolski (1874-1918), Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, Mnichowo-Gdańsk 2016
12. Mrongowiusz Krzysztof Celestyn, Dokładny niemiecko-polski słownik, Im Verlage der Gebrüder Bornträger, Königsberg 1854
13. Schneider Caspar, Geographisch-historische Beschreibung des Oderstrohms, Franckfurt und Leipzig 1742
14. Tomczak Roman, Miasto za cztery tysiące marek, [w:] Gazeta Polkowicka, nr 4/2007

15. Werner Friedrich Bernhard, *Topographia Seu Compendium Silesiae*, Pars V, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego Oddział Rękopisów, sygn. IV F 113 b wol. 3
16. Zeiller Martin, *Itinerarium Germaniae continuatio I. ...*, In Verlegung Simonis Paulli, Buchhändlern von Straßburg, 1674
17. Zimmermann Friedrich Albert, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien.* Achter Band, bey Johann Ernst Tramp, Brieg 1789
18. Zimmermann Friedrich Albert, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien.* Zehender Band, bey Johann Ernst Tramp, Brieg 1791

Pfarr Kirch in Polckwitz.

Rathaus und Beihaus in Polckwitz

ISBN 978-83-968499-8-4

Barcode for ISBN 978-83-968499-8-4

9 788396 849984 >